

העמק דבר לפרשת ויחי

פרק מז (המשך)

פרק מז, כח

כח וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שִׁבְעַת עָשָׂר שָׁנָה וַיְהִי יָמֵי-יַעֲקֹב שְׁנַיִם חֲמִישֵׁי שָׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמֵאָת שָׁנָה:

ויחי יעקב וגו'. כל זה מיותר שהרי כתיב ויהי ימי יעקב שבע שנים ומאה וארבעים שנה וכבר כתיב שהיה בבואו למצרים מאה ושלושים שנה. אלא הפירוש ויחי יעקב שהיה חי חיים טובים ומתוקנים מה שלא הורגל כזה בא"י.

(הרחב דבר. ומיעקב אבינו סימן לבניו שעיקר חיותם ורוב השנים יהיו בגלות. וכבר הראנו לדעת לעיל פ' ל' ול"א שהיה יעקב אבינו סימן לבניו ביותר מאבותינו אברהם ויצחק והיינו שאמרו בתענית ד"ה יעקב אבינו לא מת כו' א"ל מקרא אני דורש אל תירא עבדי יעקב... כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים. מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים. והוא פלא.

והנראה באשר ראינו שהוקשו יעקב לזרעו לסימן הליכות עולמם. ואם כן יש לנו לומר דמה יעקב עלה ממצרים מקום גלותו לא"י בכבוד מאד נעלה. כך יצאו ישראל מארץ שבים בימי משיח. ומזה יש להקיש עוד מה זרעו בחיים הרגישו את כבודם לשובע רצון כך יעקב בחיים. כשהעלוהו ממצרים ברוב כבוד היה מרגיש כעניין יקרא דמותא ויעקב הרגיש ביותר כמו שהוא חי.

ועיקר סיבה זו שיהא רוב חיותנו בגלות כבר נתבאר בפרשת לך לך י"ז ו' דהקב"ה גלה לאברהם אבינו אשר נוצרו בניו להיות לאור גוים. וזה אי אפשר רק כשהם מפוזרים בגלות. וכן יעקב אבינו כשבא למצרים שהיה אז עיקר הישוב שם. נתגדל בזה שמו ית' כשראו השגחתו על יעקב וזרעו).

ויהי ימי יעקב שני חיייו. אין הלשון מדוקדק. והכי מיבעי. ויהי ימי שני חיי יעקב. אלא משמעות ימי כאן חליפות הזמנים שנשתנה הרבה על יעקב ונתהפך מטובה לרעה ומרעה לטוב כמה פעמים. וכך משמעות הפסוק ובימי אקרא היינו בחליפות הזמנים עלי. ועיין בספר דברים ל"ג כ"ה על הפסוק וכימך דבאך. וסיפר הכתוב שכל חליפות הזמנים היה בשני חיייו וגו' בזה המשך עברו עליו כמה חליפות מה שעובר על אנשים אחרים רוב חליפות כאלה במשך הרבה שנים יותר מזה הסך של קמ"ז שנה והיינו משום שהיה בהשגחה ונעשה פתגם ההשגחה מהרה דבר בעתו.

פרק מז, כט

כט וַיִּקְרְבוּ יְמֵי-יִשְׂרָאֵל לְמוֹת וַיִּקְרָא לְבָנוּ לְיוֹסֵף וַיֹּאמֶר לוֹ אִם-נָא מִצָּאתַי חַן בְּעֵינֶיךָ שִׁים-נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וְאַמֶּת אֶל-נָא תִקְבְּרֵנִי בְּמִצְרָיִם:

ימי ישראל. ולא כתיב יעקב. באשר לא הרגיש חולי וחלישות שיבין מחמת זה כי קרבו ימיו. אלא מחמת שהוא ישראל הייתה לו הערה רוחנית שקרבו ימיו.

ויקרא לבנו ליוסף. לא רצה להמתין עד שיחלה ויגע לברכות הבנים ואז יקום על מבוקשו בדבר הקבורה. דאם כן יאמרו דמשום הכי העלהו בבכורה כדי שיבטיחו על הקבורה. ואם כן אין זה מרוח הקודש. משום הכי הקדים להתברר על הדבר טרם ידע יוסף שמץ מדבר הבכורה.

שים נא ירך תחת ירכי. לעיל כ"ד ב' ביארנו שעיקר דבר זה אינו לשבועה. אלא כמו כריתת ברית שבין אדם לחברו. שהיה מנהג ליתן יד על יד. כלשון הפסוק ביחזקאל י"ז י"ח והנה נתן יד. אבל אב עם בנו ואדון עם עבדו אין ד"א להשוות יד ליד. על כן נהגו להניח היד תחת הירך. **חסד ואמת.** אחר שתבטיח יהיה חסד ואמת שמקיים הבטחה.

פרק מז, ל

ל וְשָׁכַבְתִּי עִם-אֲבֹתַי וְנִשְׁאַתַּנִּי מִמִּצְרָיִם וַיִּקְבְּרֵנִי בְּקִבְרֹתָם וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֲעֲשֶׂה כְּדִבְרֶךָ:

ושכבתי עם אבתי וגו'. ביאר לו הכונה שלא יאמר שרק על קבורה מוחלטת הוא מבקש שלא ישאר בקבורה במצרים וכמו שהיה עם יוסף וכל הבנים. אלא תיכף ומיד אחר השכיבה.

ונשאתני ממצרים וגו'. זהו פשטא דקרא. ובגמרא נזיר (סה,א) יליף מהאי קרא דמת יש לו תפוסה, מדכתיב ונשאתני ממצרים היינו עפר קבורה. ולכאורה הוא תמוה. הא יעקב נא נקבר במצרים אף לשעה. אלא הגמ' מפרש יתור לשון הכי שלא יהי כן אשר ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם, כלומר שמתחלה תקברני במצרים ואח"כ תקח תפוסה משם וקברתני בא"י אל נא יהיה כן, וקאי אל נא גם על ושכבתי וגו'. (מפי חותני הגאון מוהרי"ץ צ"ל).

אנכי אעשה כדברך. מיאן יוסף להניח ידו תחת ירך יעקב שלא היה לפי כבודו. על כן אמר לא אנכי לפי ערכי די הבטחתי אשר אעשה כדברך.

פרק מז, לא

לא וַיֹּאמֶר הַשְּׁבֻעָה לִי וַיִּשְׁבַּע לוֹ וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל עַל-רֹאשׁ הַמֶּטֶה:

ויאמר השבעה לי. אחרי שאינך רוצה לעשות כריתות ברית בין אדם לחברו.

השבעה לי. בשבועה שבין אדם לשמים. אבל לא השביע הוא ואתו. שאין האב יכול להשביע את בנו בעל כורחו.

על ראש המטה. להקב"ה השתחוה. ורק באשר יוסף עמד לפניו לא רצה להשתחוות על פניו כדרך ישיבתו. שלא יהי נראה משתחוה ליוסף והיה בזה הקפד הרבה כמו שכתבתי לעיל מ"ו כ"ט על כן היסב ראשו על צדו לראש המטה.

פרק מח

פרק מח, א

א וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף הִנֵּה אָבִידְךָ חֵלֶה וַיִּקַּח אֶת-שְׁנֵי בָנָיו עִמּוֹ אֶת-מְנַשֶּׁה וְאֶת-אֶפְרַיִם:

ויאמר ליוסף. שלח להודיע לו. נמצא שהוא כמו ויאמר יעקב. דהשליח אמר בשם משלחו. וצוהו בזה לבא לעניין נחוץ מיוחד אליו.

פרק מח, ב

ב וַיֵּגַד לְיַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנֵּה בְנֵךְ יוֹסֵף בָּא אֵלַיךָ וַיִּתְחַזַּק יִשְׂרָאֵל וַיָּשָׁב עַל-הַמֶּטֶה:

ויגד. יוסף בשליחותו וכתוב לשון הגדה. היינו שהשליח הודיע ליעקב שאינו בא לבקרו לבד אלא מוליך עמו בניו ומקוה קבל ברכה מיוחדת בשעה זו על כן יכין יעקב עצמו לשפע רוח הקודש. וכבר ביארנו לעיל מ"ה ב' שיעקב במצרים לא היה באור רוח הקודש תמיד. אלא בעת הצורך היה מכין עצמו לכך. והשיג כמו אור הברק שמבהיק את הלילה ומכל שכן בעת שהיה חולה מסוגל יותר להשיג מעלתו כאור הנר לפני הכבוי כמו שכתבתי בספר דברים ריש **פרשת ברכה.**

ויתחזק ישראל. הכין עצמו למעלתו ונודע לו כי אין חדשות לברך את יוסף עצמו עתה **כי אם** במה שכבר נתברך בלזו. על כן.

פרק מח, ג

ג וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-יוֹסֵף אֵל שְׁדֵי נְרָאָה-אֵלֵי בְלוֹז בְּאָרֶץ כְּנָעַן וַיְבָרֶךְ אֹתִי:

ויאמר יעקב. ולא ישראל. כי לא אמר לו זה בנבואה חדשה אלא נתן לו מה שכבר היה בידו מפי ה'.

ויברך אותי. כבר ביארנו לעיל ל"ה י"א שהודיע לו שידוע שמה שאמר לו ה' בלזו פרה ורבה אינו צווי שיעסוק בפריה ורביה ואז יהי גוי וקהל גוים ממנו אלא ויברך אותי ולמד זה ממאמר יצחק כמו שביארנו שם.

פרק מח, ד

**ד וַיֹּאמֶר אֵלַי הַנְּנִי מִפְּרֶדֶת וְהַרְבִּיתֶדָּ וַנִּתְתִּידָּ לְקַהֵל עַמִּים וְנִתְתִּי אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזֶרְעֶדָּ אַחֲרֶידָּ
אַחֲזֵת עוֹלָם:**

ונתתיך לקהל עמים. היינו לקהל גוים שאמר ה' וכל משמעות לשון גוי וקהל גוים שאמר ה' לא נתכוין בזה שיהיו אומות ממש בפני עצמם כעיקר משמעות גוי. אלא למלוכה ולנחלה בא"י על שמו. באשר שכך הוא עניין גוי ואומה בפני עצמם. וכמו שביאר ה' שם ומלכים מחלצין יצאו ואת הארץ וגו'. וכאן לא אמר יעקב ליוסף אלא הנוגע אליו היינו לקהל גוים אבל גוי נאמר על בנימין. ועיקר לשון וקהל גוים אינו אלא בשביל לשון גוי שמורה על המלוכה וזה אינו בעם בפני עצמו אלא בגוי בפני עצמו אבל נחלה וארץ בפני עצמם אפשר גם בעם בפני עצמו תחת מלוכה אחרת. ואם כן היה ראוי לומר וקהל עמים שמורה על נחלה בפני עצמה לאפרים ולמנשה אלא בשביל שאמר גוי אמר וקהל גוים. משום הכי יעקב שלא הזכיר גוי כלל. אמר לקהל עמים. ופירש השייך לזה הברכה היינו ונתתי את הארץ וגו'.

(הרחב דבר: ורש"י פירש כאן. בשרני שעתידים לצאת ממני קהל ועמים. דעת רבינו שכלל יעקב דבר ה' גוי וקהל גוים. בקיצור בתיבת ונתתיך לקהל עמים. ויהי קהל בפני עצמו שהוא בנימין. ועמים בפני עצמו שהיינו בני יוסף. ולמד רבינו זה הפירש מסוגיא דהוריות (ה,ב) דיליף מכאן דשבת א' איקרי קהל והרי לדברינו לא מוכח אלא דשני שבטים איקרי קהל. ולכן הוכרח רש"י לפרש דקהל קאי על בנימין לבדו אבל כל זה הוא לפי קושית ראב"י שהקשה דילמא יהודה ובנימין דוקא שהיו שני שבטים מיקרי קהל. הרי דמחלק בין שבט א' לשני שבטים. אבל בירושלמי יליף מדכתיב גוי וקהל גוים יהיה ממך. ואף על גב דשם ודאי קאי וקהל על מנשה ואפרים שהרי בנימין כתיב גוי בפני עצמו. אלא ס"ל לירושלמי שאין מקום לחלק בין שבט א' לשני שבטים והכי סתים רש"י פסחים (פ,א) דהוכחת ר' יהודה דשבט א' איקרי קהל הוא מדכתיב גוי וקהל גוים וכהירושלמי. ואם כן אין צריך לדחוק בפירש פסוק דילן. אלא לקהל עמים אינו בבנימין כלל. רק מה שנוגע ליוסף.).

פרק מח, ה

ה וַעֲתָה שְׁנֵי-בָנֶידָּ הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאָרֶץ מִצְרַיִם עַד-בְּאֵי אֵלֶידָּ מִצְרַיִמָּה לִי-הֵם אֲפָרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרֹאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יְהִיוּ-לִי:

אפרים ומנשה כראובן ושמעון. יעקב ידע מכבר ברוח הקודש שעוד בשעת ברכה שיברכם אח"כ יקדים אפרים למנשה אבל יוסף לא הבין וכסבור שמשום הכי הקדים אפרים למנשה בשביל שרוצה להשפיל בזה את ראובן הקודם שאינו אלא כהשני בבני יוסף. אם כן היה נבון בעת הברכה במה שהקדים ושינה את אפרים לטוב כמו שכתבתי להלן **פסוק ט'**.

פרק מח, ו

ו וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר-הוֹלַדְתָּ אַחֲרֵיהֶם לְךָ יְהִיוּ עַל שֵׁם אַחֵיהֶם יִקְרָאוּ בְּנִחְלָתָם:

ומולדתך אש הולדת אחריהם. כבר הסכימו הראב"ע והרמב"ן ב**פסוק** ט"ו שיוסף היו לו עוד בנים אלא שלא נזכרו בשם. וכיוצא בזה היה בבני מנשה כמו שמבואר להלן נ' כ"ג.
על שם אחיהם וגו'. שלא תחשוב כי יהיו על שמך שבט יוסף בפני עצמו וכאשר היה כן במשמעות דבר ה' וקהל גויים יהיה ממך. היינו לבד מה שיש לו עתה ויוסף הרי היה לו מכבר ובמה נגרע הוא מכל הבנים. אבל הודיע לו יעקב שאינו כן.

פרק מת, ז

ז ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל בארץ פנעו בדרך בעוד פברת-ארץ לבא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת הוא בית לחם:

ואני בבאי מפדן וגו'. הראשונים ז"ל פירשו שבא להתנצל על הקבורה. והוא פלא. שאם כן היה לו להתנצל בשעת בקשת קבורתו ולא בשעת מתנה. אלא הוא התנצלות וטעם על מה שאמר לו שנעקר שם שבט יוסף מאחוזתו בפני עצמה בארץ, ואמר שלמד זה מדאירע לרחל אמו סיבה פתאומית בקבורתה שמתה סמוך לבית לחם, ולא היה יכול להוליכה אפילו לבית לחם מחמת שהייתה חיה ואי אפשר להשהות. וזו הייתה סיבה מה' לדעת באחוזת נחלה לבניה. דזה כלל גדול לאחוזת בארץ וקבורה תליין זה בזה כדאיתא בנדה (נז,א) משום שנאמר לא תסיג גבול רעך וגו' בנחלתך אשר תנחל. מי שיש לו אחוזת בארץ יש לו נחלה (ואף על גב דהתם מביא הגמ' זה הדרש בשם כותאי. מכל מקום הדרש אמת, כמבואר בשו"ע או"ח סי' תקכ"ו ולא כמ"א שם סק"כ. ואין כאן מקום) ומזה יש לשפוט שכמו שאחוזת המובחרת שאפשר להיות בא"י היא אחוזת שבטי יה שנקרא אל שמם לדור דור. כך הקבורה המובחרת שאפשר להיות היא קבורת מערת המכפלה ומעשי אבות ואמהות סימן לבנים. ולאה שנקברה במערת המכפלה. הייתה לכל בניה אחוזת על שמם אבל רחל שלא זכתה להקבר במערת המכפלה מזה שפט יעקב דכשם שלא זכתה רחל לקבורה המובחרת כך לא יזכה אחד מבניה לנחלה המובחרת. ואי אפשר לומר דקאי על בנימין שהרי נזכר סמוך לברכת הארץ במאמר גוי וקהל גויים וגו'. וגם לא הית' לרחל הכרה עמו כלל. אלא אות הוא על יוסף שלא תהיה האחוזת נקראת על שמו. אלא ע"ש אפרים ומנשה. ואף על גב דגם בלהה זלפה לא נקברו במערת המכפלה. מכל מקום הייתה לבניהם אחוזת נחלה על שמם. משום דבלהה זלפה לא נקראו אמהות כדאיתא ברכות ט"ז ב' ואין מהן סימן לבניהם.

פרק מת, ח

ח ויבא ישראל את-בני יוסף ויאמר מי-אלה:

ויאמר מי אלה. בלא ספק הכירם ידע שהמה בני יוסף. שהרי עדיין לא הזכיר הכתוב ועיני ישראל כבדו מזקן. וגם נהי שלא הכיר בטוב מי מהם מנשה ומי אפרים מכל מקום היה אפשר להכיר קומתם ותוארם הכללי. ותו, אם הייתה השאלה פשוטה שלא ידע שהמה בני יוסף. ובא יוסף להודיע. אם כן לא היה נצרך להאריך כל כך. אלא לומר בני הם. ומזה בא הדרש

שנסתלק ממנו רוח הקודש כפירוש רש"י. אכן לפי הפשט. כאן החל יעקב להמשיך עליו רוח הקודש ולברכה. שהרי עד כה דבר בבחינת יעקב כמו שכתבתי לעיל. והנה כבר ביארנו לעיל כל זה כ"ד שמץ דבר. שהרוצה להמשיך רוח הקודש לברכה לאהבה עושה פעולות להרגיל אהבה להתברך, והרבה מועיל לזה הבטה בעין חודרת לאהבה. ועוד מועיל לזה הזכרת שם המתברך ולכן כשרצה יעקב להעיר אהבה ביקש שיזכיר יוסף אותם בשמם.

(הרחב דבר: והוא פירש הכתוב ירמיה ל"א. הבן יקיר לי אפרים וגו' כי מדי דברי בו זכר אזכרנו עוד. הכונה בזה דמי שמדבר עם חברו על דברת איזה אדם, אם הוא לא שונאו ולא אוהבו. מזכירו בשמו בתחלת העניין ואח"כ אומר בלשון נסתר הוא. וכבר מובן על מי הוא מדבר. אבל כשהנדבר הוא שונאו אינו מזכירו אפילו בתחילת דיבורו אלא מזכירו באיזה כינוי כמו שהזכיר שאול את דוד בשם בן ישי. ושלמה אמר לאביתר ענתות לך על שדיך. קראו בשם ענתות ע"ש עירו. ובפירש הר"ן במסכת יומא. ולהפך אם הנדבר הוא אוהבו מזכירו בכל רגע בשמו. אף על גב שאינו לפי צורך הספור. והיינו דבר הכתוב בספר ירמיה. כי מדי דברי בו. ולא היה נצרך לפי העניין להזכיר שמו מכל מקום זכור אזכרנו עוד. והוא לאות על אהבה ושמחה לי בהזכירי שמו. וכן כתיב ה' זכרנו יברך. בשעה שמזכיר את שמנו מברך.).

פרק מח, ט

ט וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אָבִיו בְּנֵי הַם אֲשֶׁר-נָתַן-לִי אֱלֹהִים בְּזֶה וַיֹּאמֶר קָחֶם-נָא אֵלַי וְאֶבְרָכֶם:
בני הם אשר נתן לי אלהים בזה. יוסף לא רצה להזכירם בשמם כי היה נבוך במה שהזכיר יעקב אפרים ומנשה. וליוסף היה קשה הדבר. וחשב אולי יש בזה כונה אחרת כמו שכתבתי לעיל. ולהזכיר להפך מלשון אביו **גם כן** אין הדעת נותנת. על כן לא הזכיר שמם כלל. והעיר אהבה בדברים אלו. שאלהים נתן לו בזה זרע ברוכי ה'. עד שהמה מתנת אלהים ולא כשאר ילדים בטבע האדם.

פרק מח, י

י וַעֲיָנִי יִשְׂרָאֵל כְּבָדוֹ מִזְקֵן לֹא יוּכַל לְרֹאוֹת וַיִּגַּשׂ אֶתְּךָ אֱלֹהֵי וַיִּחַבֵּק לָהֶם:
ועיני ישראל כבדו מזקן לא יוכל לראות. כדי להוסיף עוד אהבה ע"י הסתכלות יפה על כן עשה פעולות אחרות במשמוש ידיים וברעיון שקוע בהם לאהבה.

פרק מח, יא

יא וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל-יוֹסֵף רְאֵה פָנֶיךָ לֹא פָלַלְתִּי וְהִנֵּה הִרְאָה אֶתִּי אֱלֹהִים גַּם אֶת-זֶרְעֶךָ:
ויאמר ישראל וגו' לא פללתי. פלילה אינה מחשבה בעלמא. אלא בהשתדלות להשיג דבר. ואמר יעקב הן לא השתדלתי אפילו לראות פניך, שהרי הייתי מיואש ממך, והנה בלי השתדלות. הראה אתי אלהים גם את זרעך. והיה בזה הקדמה למה שחפץ להקדים ברוח

הקודש את אפרים והוא הצעיר ולא חשב לגבוהות כאשר יבואר. על כן הקדים כי כך דרך השגחה העליונה לעשות דבר גם בלי שום השתדלות האדם. ויוסף הבין מדבר במה שהגביה את יוסף בזה שנתן לבניו שני חלקים בלי השתדלת יוסף בזה. על כן.

פרק מת, יב

יב וַיֹּצֵא יוֹסֵף אֶתְּם מֵעַם בְּרָכְיוֹ וַיִּשְׁתַּחֲוּ לְאֶפְרָיִם אֶרְצָה:

ויוצא יוסף אתם מעם ברכיו. כדי שתהיה ההשתחואה ליעקב פנים בפנים. וישתחו לאפיו ארצה. כמודה ומחזיק טובה ליעקב על זה. שהרי היה הדבר תלוי אך בו והיה יכול לפרש וקהל גוים על שני בני בניו אחרים. על כן עליו להחזיק טובה על זה.

פרק מת, יד

יד וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת-יְמִינוֹ וַיִּשֶׁת׀ עַל-רֹאשׁ אֶפְרָיִם וְהוּא הַצֶּעִיר וְאֶת-שְׂמָאלוֹ עַל-רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שְׂכַל אֶת-יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר:

והוא הצעיר. ביארו חז"ל במ"ר שהגיע לו זה בשביל שהיה מצעיר את עסקיו והיינו כדאיתא במסכת תמיד (לב,א) ששאל אלכסנדרוס מוקדון לחכמים מה יעשה אדם ויחיה א"ל ימית את עצמו. ופירש רש"י ישפיל.

שכל את ידיו כי מנשה הבכור. הוא מיותר שהרי ידענו מעניין הפרשה כי מנשה הבכור. אבל יש בזה עומק וכונה. דבאמת לא היה ליעקב לשכל את ידיו. אלא להפוך את מעמד הבנים. אבל באשר מנשה הבכור משום הכי היה מכויין שיעמוד מנשה לרגל הימיני של יעקב ואפרים לרגל השמאל ורק את ידיו של שיהיה להפך. וטעמו של דבר שאף על גב שהקדים יעקב את אפרים לפני מנשה ומשום הכי היה במדבר ראש הדגל מכל מקום בפקודי דפרשת פינחס היה להפך. ולא עוד אלא אפילו בפקודי דפרשת במדבר כתוב בכל הדגלים והחונים עליו מה שאין כן במנשה כתיב ועליו מטה מנשה. כל זה בא ללמדנו שלא היה אפרים קודם ומנשה אלא בענינים רוחנים מה שלמעלה מהליכות עולם הטבע. אבל בהליכות עולם היה מנשה קודם וגדול מאפרים. משום הכי במנין הראשון בהר חורב שהייתה שכינת עולם על ראשם וכל ההנהגה הייתה למעלה מהטבע היה אפרים קודם. אבל בפקודי דערבות מואב בכניסתם לארץ שהיו כמעט בהליכת הטבע כמבואר להלן ובספר במדבר ודברים. משום הכי היה מנשה קודם ועיין מה שכתבתי בספר במדבר בשנוי ועליו מטה מנשה. וזה הגיע, משום דבהליכות הטבע מעלת הבכורה מסוגלת הרבה, כמו שכתבתי לעיל כל זה י"ט. והנה היד משמשת את הראש והדעת והרגל משמשת הליכות גוף לפי טבעו, משום הכי אמרו חז"ל במליצתם (עירובין ע"ב) ברא כרעא דאבוא. פירש הרגל טבע אבוי שמהלך מעצמו בלי מחשבה ושכל. משום הכי רצה יעקב אשר מנשה יעמוד לרגלו הימנית. ושכל את ידיו להיות אפרים אך לידו הימנית. ועיין עוד בסמוך פסוק כ'. וזהו שפירש הכתוב הטעם כי מנשה הבכור.

פרק מת, טו

וַיְבָרֵךְ אֶת-יֹסֵף וַיֹּאמֶר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְנוּ אִתִּי לְפָנָיו אֲבָרְכֶם וַיִּצְחַק הָאֱלֹהִים הַלְעָה אֹתִי מֵעוֹדֵי עַד-הַיּוֹם הַזֶּה:

אשר התהלכו אבתי לפניו. עומק מליצה זו פירשו חז"ל במ"ר (צז,א) ריש לקיש אמר, כנשיא שהולך והזקנים לפניו, ור' יוחנן אמר, כנשיא שהולך והזקנים לפניו. ומפרשי עוד, למ"ד כנשיא – הוא צריך לזקנים למ"ד כרועה - הצאן צריכים לו ואין הוא צריך להם. הביאור בזה, דמשמעות אשר התהלכו אבותי לפניו משמעו בשני פנים, א. שפרסמו את כבודו בעולם, וזהו כנשיא וכזקנים, שבמה שהזקנים הולכים לפניו מתגדל כבוד הנשיא, וכך היה המנהג אז. ועיין במד' (טז,כה). ב. שפרנס הקב"ה אותם בהשגחה פרטית כרועה את צאנו ושתי הכוונות מוכרחות בפשט הכתוב, דמהא של א כ״ל עצמו יחד עם האבות אברהם ויצחק אלא אמר על עצמו בפני עצמו האלהים הרואה אותי וגו', מוכרח כפירוש הראשון, ומשום הכי לא רצה ליטול זה השם על עצמו שהוא פרסם את כבודו יתברך, וכבר נענש יעקב על כיוצא בזה, כמו שכתבתי לעיל (לג,כ). ומדלא אמר יעקב האלהים הרועה אותי ואת אבותי מוכרח שכבר נכלל גם זה העניין של השגחה פרטית במאמר אשר התהלכו אבותי לפניו, שהיו בזה שני אופני משמעות, ואח"כ פרט את עצמו בכוונה שניה לחוד.

פרק מת, טז

טז הַמְלֶאֶךְ הַגָּאֵל אֹתִי מִכָּל-רֶעַ וַיְבָרֵךְ אֶת-הַנְּעָרִים וַיִּקְרָא בָהֶם שְׁמֵי וְשֵׁם אֲבֹתֵי אֲבָרְכֶם וַיִּצְחַק וַיִּדְגּוּ לָרֵב בְּקִרְבַּי הָאֲרָץ:

המלאך הגואל וגו'. יברך את הנערים. האי יברך קאי גם על האלהים אשר בפסוק הקודם וגם על המלאך. אלא שלא אמר יברכו. שהרי גם המלאך אינו מברך אלא מדעת קונו ית' אלא שהוא בבחינה נמוכה ממעשה הבא ע"י הקב"ה בכבודו ית' משום הכי כתיב בלשון יחיד. וכיוצא בזה בספר שמות (יד, כ').

(הרחב דבר: והנה אמר יעקב לעניין פרנסה האלהים. ולעניין גאולה המלאך. באשר ראה ברוח הקודש כי כך תהיה המעלה היותר גבוה של זרע יוסף. וכדאיתא במגילה (ג,א) שבשעה שראה יהושע ביריחו את המלאך א"ל אמש ביטלתם תמיד של בין הערביים ועכשיו ביטלתם תלמוד תורה א"ל יהושע על איזו מהם באת, א"ל המלאך עתה באתי. וכבר נדחקו רש"י בסנהדרין (מד,ב) והתוספות כאן להראות רמז לזה הדרוש. ויותר תמוה דלפי שטח המאמר משמע שהמלאך בא נגד ישראל בשביל החטא, והרי בפשטא דקרא אינו כן. רמז לזה הדרוש. ויותר תמוה דלפי שטח המאמר משמע שהמלאך בא יגד ישראל בשביל החטא והרי בפשטא דקרא אינו כן. וגם במדרש (צז,ג) בפרשה זו מבואר שצווח המלאך מתוך צפורני רגליו של יהושע וא"ל אל תדיחני כשם שדיחני משה רבך. אלא כך העניין. יהושע ידע ודאי שהמלאך

בא לעזור את ישראל. [והא דמקשה בגמרא מהא שאין נותנים שלום בלילה וכו' לא כפירוש רש"י שם שהוכיח שהיה לילה דאי ביממא היה מכירו כו' אלא כפירוש רמ"ה בנימוקי סנהדרין מדכתיב שם ויהי בלילה ההוא] אלא שהיה קשה לו ביאת המלאך שהרי במדבר היה מתנהג הכל ע"י הקב"ה בכבודו ית' הן בעניני פרנסת ישראל הן בהנהגה מכל דבר רע כמו שכתוב ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב. ובשעת העגל עלה בדעת שיהיה ע"י מלאך ולא הניח משה גם על אחד משני הדברים כמבואר יפה בפרשת תשא. ועתה כשבא המלאך והיה מוקשה הדבר ליהושע. א"ל המלאך שזה בא על החטא אתמול ביטלתם וכו' ועכשיו כו' על כן באתי אני בשליחות הקב"ה למענכם ולא הוא ית' בכבודו. והנה ידוע שאין מלאך א' עושה שני שליחות הבין יהושע שלא בא המלאך אלא לדבר אחד. והשנית תהיה עוד ע"י הקב"ה בכבודו ית' והיינו ששאל הלנו אתה אם בשבילנו באת להספיק צרכינו או לצרינו פירש על דבר צרינו היינו למלחמה עליהם. והשיב המלאך כי אני שר צבא ה' הלא חרב שלופה בידי כשר הצבא. ולא באתי במגל וכדומה כלי הפרנסה מזה תבין אשר עתה באתי לצורך השעה שהוא עת המלחמה ולא על פרנסה שהוא ענין תמידי. והנה כבר נתבאר כמה פעמים שעסק התורה הוא חרב ומגן של ישראל. ועסק העבודה הוא מקור חקם של ישראל. נמצא אם היה המלאך בא בשביל מלחמתם של ישראל, ידוע שבשביל עון ביטול תלמוד תורה בא להקטין מעלתם. ואם בשביל פרנסה בא. ידוע שבשביל ביטול התמיד בא להקטין מעלתם. ועיין מה שכתבתי לעיל י"ד י"ד. אחר כל זה מבואר הברכה שראה יעקב דלפרנסה יהיה ע"י זרע יוסף בהשגחת האלהים הרועה וגו' ובהגנה יהיה ע"י המלאך הגואל וגו'.

ויקרא בהם שמי ושם אבתי אברהם ויצחק. הקדים שמו לשם אבותיו. דפירש ויקרא בהם שמי הוא מה שאומרים בתפלה אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב. ויבואר בפרשת שמות שהוא ע"ש השגחה על ישראל בשלשה ענינים. מלחמה והגנה, פרנסה, ומדת השלום, שבאו נגד תורה, עבודה, גמילות חסדים, וכמו שכתבתי לעיל י"ב י"ז והתפלל יעקב שיקוים בהם שלש מדות הללו, ובזה יקרא בהם שם האבות. וכבר ידוע דזרע יוסף היו מיוחדים במדת השלום וגמילות חסדים יותר מבדרך תורה ועבודה **שיהיה** עיקרם ביהודה ולוי כמו שכתבתי לעיל מ"ו ד'. משום הכי הקדים ויקרא בהם שמי תחלה ואח"כ. ושם אבותי אברהם ויצחק. דמכל מקום היו בהם גם תורה ועבודה.

פרק מת, יז

יז וַיִּרְא יוֹסֵף כִּי-נִשְׁתַּיֵּת אָבִיו יַד-וְיָמִינוּ עַל-רֹאשׁ אֶפְרַיִם וַיִּרַע בְּעֵינָיו וַיִּתְמַךְ יָד-אָבִיו לְהִסִּיר אֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ-אֶפְרַיִם עַל-רֹאשׁ מְנַשֶּׁה:

כי ישית. לא כתיב כי שת. דלא היה אחר הברכה. דאם כן מה שעבר עבר אלא עוד לפני הברכה ראה והבין כי ישית וגו'.

וירע בעיניו. הרמב"ן כתב כי חשש שהייתה הברכה בלי דעת רוח הקודש. וקשה אם כן מה הועיל במה שרצה להסיר יד אביו ובמה שהודיע לו. אולי כונת הרמב"ן שיוסף רצה לעשות בחינה אם הוא בלי דעת וכונה. על כן עשה ודבר ובזה עמד על דעת אביו.

ולו נראה דאפילו ידע יוסף שיעקב יברך ברוח הקודש יוכל להיות שטועה בדימויו כמו שיצחק ברך את יעקב וטעה בדימויו והורע לו במה שהוא הגורם לכך שהחליף את מנשה לימינו ואביו לא ידע מזה חושב שמנשה עומד לשמאלו ונמצא הוא הגורם לגרע כח בכורו על כן השתדל בכך.

ויתמך יד אביו. לא מצא לב להרים היד בפועל ממש אלא תמך יד אביו הכהה מזוקן וחולשה ובזה כשב לדחותה לאט לאט. וכאשר לא יכול בזה האופן אמר בפירוש.

פרק מת, יח

יח וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אָבִיו לֹא-כֵן אָבִי כִּי-זֶה הַבְּכֹר שֵׁים יְמִינְךָ עַל-רֵאשׁוֹ:

שים ימינך. שהוא לאות הכבוד וגם הברכה חלה בשפע יתירה ע"י יד ימין משהיא באה ע"י השמאל.

פרק מת, יט

יט וַיִּמָּאֵן אָבִיו וַיֹּאמֶר יְדַעְתִּי בְּנֵי יְדַעְתִּי גַם-הוּא יְהִי-לְעַם וְגַם-הוּא יִגְדֵל וְאוֹלָם אָחִיו הַקָּטָן יִגְדֵל מִמֶּנּוּ וְזָרְעוֹ יְהִי מְלֹא-הַגּוֹיִם:

וימאן אביו ויאמר. הוא כפל לשון. **ועיין** מה שכתבתי לעיל ל"ט ח'. ולפי פשוטו באשר היה עוד קודם שבירך כמו שכתבתי (**פסוק**, יז) והיה עוד שקוע במחשבת הברכה, לא ענה את יוסף מאומה ורק מאן להסיר היד, ואחר שבירך א"ל הטעם.

(הרחב דבר: וי"ל עוד, שהמאן היה אפילו לא היה טעם, אלא בטעות גדלו בימין. גם כן אין להורידו. וכדאיתא בסנהדרין ל"ב גברא רבא כיון דאיסתמיך סמיך וכן שם פ"ה ומעלין ומושיבין אותו ביניהם ולא היה יורד משם כל היום כלו. ומפרש בגמרא (מב,א) אפילו אין בדבריו ממש מכל מקום אין מורידין אותו היום כדי שלא תהא עלייתו ירידה לו. ואח"כ הוסיף לאמר טעמו ונימוקו.)

ידעתי בני. הבינותי שיש לך שכל להעמידם באופן שיהא מנשה בימיני. ידעתי. שמכל מקום יש לעשות כן ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו. אינו ברכה. אלא שידע ברוח הקודש כי ראוי הוא לכבוד יתירה באשר יהיה מכובד וגם על כן נצרך לברכה זו ע"י ימין שיהא בשפע יתירה דמי שהוא גדול בהליכות עולמו נצרך לשפע יתירה לכלכל עניניו בשעתו.

וזרעו יהיה מלא הגוים. אם קאי על יהושע כמשמעו זרע אפרים לא היה ראוי לאמר וזרעו שהרי כל המאמר גם הוא יהיה לעם וגו' קאי על זרע מנשה. וכן הפירש אחיו הקטן יגדל ממנו.

היינו זרעו. ועוד אינו מדויק מה ששינה המאמר, במנשה הקדים יהיה לעם ואח"כ יגדל. ובאפרים הפך ואמר יגדל ממנו תחלה ואח"כ יהיה מלא הגוים. אלא כך העניין דגדעון הבא ממנשה לא היה גדול בתורה, כידוע, שחשבוהו בגמרא מקלי עולם. אך באשר הי' לעם וקיבץ על ידו שלש מאות איש עם הי' המלקקים וראוים לנס. אח"כ נתגדל גדעון על ידם והלכה הצלחת המלחמה על שמו. מה שאין כן יהושע עד שלא הנהיג את הדור היה גדול מאד בתורה אבי תורה שבע"פ בזמנו. וממילא היה גדול על כל ישראל ונדרש לשפע יתירה לכלכל כל ישראל בבוא עת הנהגת הדור ע"י. וזהו פירש יגדל ממנו.

ואמר עוד בנבואה. זרעו פירש תלמידיו אפילו מכל השבטים וכדאיתא בסנהדרין (יט,ב) כל המלמד את בן חברו תורה דומה כאלו ילדו. כך כל ישראל תלמידי יהושע המה.

יהיה מלא הגוים. היינו כל העולם, דעיקר פלפולה של תורה ועמק הלכה נתרחב בעת שהלכו ישראל בגולה, כמו שכתבתי בספר שמות י"ט ו"ט. ובריש ס' דברים (א,ג) וכל בעלי התלמוד תלמידים של יהושע המה ומשום הכי רגילים לומר אלו אמר יהושע בן נון בפומיה כו'. ודקדק יעקב אבינו לומר זרעו, לא הוא שהם בני אפרים דבאמת לא נשאר כח הנפלא של יהושע ראש אפרים ביד בניו ושבתו אלא בידי שבטי לוי ויהודה. ואך המה האירו תבל בחכמת התורה שקבלו איש מפי איש עד יהושע.

(הרחב דבר: והיינו דכתיב בתהלים ע"ח, וימאס באהל יוסף ובשבט אפרים לא בחר ויבחר את שבט יהודה את הר ציון אשר אהב. ויש להבין מהו ובשבט אפרים לא בחר. הלא הוא בכלל שבט יוסף שנמאס. אבל העניין דשבט יוסף בכלל היה עיקר סגולתם בגמילות חסדים ולא בתורה עד שאפילו משכן שילה שהיה בחלק יוסף לא היה קדושתו בכח התורה אלא בכח גמילות חסדים נעלה כמו שנתבאר בספר שמות ל"א. וזהו דכתיב שם (תהי' עח,ס) ויעש משכן שילה אהל כן באדם. דקדושתו לא היה במדה המיוחדת לישראל והיינו תורה. אלא גמילות חסדים המיוחדת לכל אדם המעלה. ואמר הכתוב עוד שהקב"ה מאס באוהל יוסף. שלא היה בכח גמילות חסדים בלי תורה לנצור קדושת האומה מטומאת על זה, על כן מאסו מלהקים בו משכן קדשו. ואפילו בשבט אפרים ביחוד שהיו עוד הרבה בני תורה מזמן יהושע, גם בו לא בחר. משום שלא היה מיועד שיהא כח התורה מתקיים בו ויבחר את שבט יהודה שהיו מוכשרים להעמיד מחוקקים. הינו ראשי ישיבות ולהרבות תורה בישראל. את הר ציון אשר אהב. וכמו שכתבתי בספר דברים ג' כ"ג. דשם נעשה בית התלמוד וישיבה. ושער המצויין בהלכה.).

פרק מח, כ

כ וַיְבָרְכֶם בַּיּוֹם הַהוּא לְאֹמֹר בְּדָבָר יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יְשִׁמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכַמְנַשֶּׁה וַיִּשָּׂם אֶת-אֶפְרַיִם לִפְנֵי מְנַשֶּׁה:

ביום ההוא. אלו כתיב ויברכם לאמר או אפילו כתיב ויברכם ביום הזה. הייתי אומר דברכה של בך יברך וגו' שייך לברכה הקודמת המתחלת האלהים אשר וגו' ונמשכת אחריה. ובאמת אינו כן דברכה הקודמת חלה על יהושע וגדעון בעת שהנהיגו את דורם. וברכה זו של בך וגו' הוא על מנשה ואפרים עצמם שיהיו נזכרים לברכה. משום הכי כתיב ביום ההוא דמשמעו - ביום אחר מן המדובר רק באותו יום שהגיע לכך כמו שכתבתי בספר שמות ה' ו'. וכן כאן לא אותו היום דוקא אלא ביום ההוא. מתי שבא יום לברך.

יברך ישראל. ולא אמר בני ישראל דמשמעו כלל האומה. אבל ישראל משמעו אנשי המעלה מי שראוי להיות מכונה בשם ישראל. הוא ראוי לברך.

כאפרים וכמנשה. באמת היה עוד זרע ברוכי ה' בנכדי יעקב כמו פרץ זרח עוד הרבה. אבל אפרים ומנשה היה כל א' גדולתו משונה מחברו אפרים היה גדול בתורה ודבק לאלהיו, ומנשה בהליכות עולם ועוסק בצרכי ישראל כמו שכתבתי לעיל י"ד.

(הרחב דבר: והנה בתרגום יונתן איתא על זה הפסוק שבשעת מילה מברכין כנה. והענין, שידוע שאינו ראוי לברך את האדם אלא מעין ברכותיו שברכו ה' עד כה, לעשיר בעשר ולחכם בחכמתו, וכמו שכתבתי בספר דברים ט"ז י"ז, ואם כן אין ראוי לברך למי שאינו עוסק בתורה שיהיה כאפרים. וכן למי שהוא אינו עוסק בהויות העולם שיהי כמנשה. אבל בשעת מילה דלא נודע עדיין את הדרך אשר הילד ילך בה אז יברך ישראל ישמך אלהים כאפרים אם יהא עוסק בתורה יצליח כמוהו, וכמנשה אם יהיה עוסק בהויות העולם יהיו כמנשה.)

וישם את אפרים לפני מנשה. הוסיף הפסוק ללמדנו עוד מלשון יעקב אבינו. שמלבד שכבר ידענו ממנו שבענין רוחני אפרים קודם ועל כן קדם בדגלי מדבר ובחנכת המזבח. ובהליכות העולם מנשה קודם. ועל כן קדם בפקודים בפרשת פינחס בכניסתם לארץ כמו שכתבתי לעיל (פסוק יד), אבל עדיין לא ידענו למי ראוי להקדים בשם, והיה אפשר לחשוב שדרך ארץ קדמה לתורה וכמו זבולן נזכר קודם ליששכר. הככי נמי ראוי להקדים זכרון מנשה קודם לאפרים. על זה בא הכתוב להגיד שיעקב שם את זכר אפרים לפני זכרון מנשה, ללמדנו שראוי להקדים כבוד התורה לפני גדולת הנהגה, והוא בכלל כבוד התורה ומעלת נפש ישראל ביחוד. ואינו דומה לזבולן ויששכר, שזבולן היה הגורם לתורה של יששכר. והרי זה כמו דתנן שמעון אחי עזריה שהוא נתלה במי שגרם גדולתו בתורה. מה שאין כן מנשה ואפרים שלא היה כן. וכך הדין לדור דור.

פרק מח, כא

כא ויאמר ישׂראל אֶל-יוֹסֵף הֲנֵה אָנֹכִי מֵת וְהִנֵּה אֱלֹהִים עִמָּכֶם וְהִשִּׁיב אֶתְכֶם אֶל-אָרֶץ אֲבֹתֵיכֶם:

ויאמר ישראל. עוד עניין מחודש, להנות את יוסף בנחלת א"י.

פרק מת, כב

כב וְאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שְׁכָם אֶחָד עַל-אֶחָד אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֲמֹרִי בְּחֶרְבִי וּבְקִשְׁתִּי:

שכם אחד. הוא חצי שבט מנשה שנטל חלקו בעבר הירדן בשפע רב מאד. כמו שכתבתי בספר דברים ג' ט"ז הסיבה לזה. אכן הגיע לזו הסיבה מתנת יעקב. **בחרבי ובקשתי.** לפי הפשט כמשמעו הוא שהגיע זה החלק למכיר בגבורתו שהוריש את האמורי וכתב בספר יהושע י"ז א' כי הוא היה איש מלחמה ויהי לו הגלעד והבשן. מה שאין כן כל ארץ סיחון ועוג, וכן כל א"י ע"י יהושע, לא נכבש בתכסיסי מלחמה, ומפורש כתיב בספר תהלים כי לא בחרבם ירשו ארץ זרועם לא הושיעה למו.

(הרחב דבר:) זהו לפי פשוטו. אבל בתרגום אונקלוס איתא בצלותי ובעותי. וכן הוא בגמרא בבא בתרא (קכג,א) בחרבי זו תפלה ובקשתי זו בקשה. ובתפלת שלמה אמר לשמוע אל הרנה ואל התפלה. תרגם יונתן לקבלא צלותא ובעותא. הביאור על זה דתפלה קבועה שהיה בכל זמן משעה שתקנו אבותינו ג' תפלות ביום. זה מיקרי צלותא. ומה שהאדם מוסיף צרכי עצמו באותה שעה מיקרי בעותא וכמו שכתבתי בספר שמות ל"ב י"א בדקדוק לשון תרגום אונקלוס על ויחל משה - וצלי משה. וכבר ביארנו לעיל י"ח כ"ב שאין לאדם להעריך בקשה לצורך השעה כי אם בתוך תפלה קבועה. ומשום הכי דקדק שלמה בסדר תפלתו בפסוק כ"ט לשמוע את התפלה אשר יתפלל עבדך. ותרגם יונתן צלותא היינו מה שיתפללו בכל יום תפלה קבועה ובפסוק ל"ג בהנגף עמך ישראל לפני אויב וגו' והתפללו והתחננו. ובפסוק ל"ה בהעצר שמים ולא יהיה מטר וגו' והתפללו אל המקום הזה. ולא כתיב והתחננו. היינו משום דמשמעות והתננו כתרגום יונתן ויבעון לצורך השעה שיוסיפו בתוך תפלה קבועה. מה שאין כן מטר שהוא פרנסה, ועיקר תפלה קבועה באה לצורך פרנסה במקום קרבנות שהוא עבודה שמזין כמו שכתבתי כמה פעמים, ואם כן סגי תפלה קבועה לבד. ובפסוק מ"ד כתיב כי יצא עמך למלחמה וגו' והתפללו אל ה' דרך העיר וגו' והיינו תפלת ש"ע שהיא קבועה ואח"כ כתיב ושמעת אל תפלתם ואל תחנתם היינו צלותהון ובעותהון. ונמצא פירוש לשמוע אל הרנה ואל התפלה. תחלה תפלה קבועה ואח"כ בקשה לצורך השעה.

והיינו פירש הברייתא ברכות (לא,א) יכול ישאל אדם צרכיו ואח"כ יתפלל, ת"ל לשמוע אל הרנה ואל התפלה רנה זו תפלה תפלה זו בקשה. היינו הך דאיתא בבבא בתרא הנ"ל תפלה הוא תפלה קבועה ובקשה הוא לצורך השעה. ואם כן צריך לפרש יכול ישאל אדם צרכיו ואח"כ יתפלל. תחלה צרכי עצמו ואח"כ תפלה קבועה. וכמשמעותו אותו לשון עצמו במסכת עבודה זרה (ז,ב) ר' אליעזר אומר שואל אדם צרכיו ואח"כ יתפלל שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ואח"כ ולפני ה' ישפוך שיחו ר' יהושע אומר מתפלל ואח"כ שואל צרכיו שנאמר אשפוך לפניו שיחי ואח"כ צרתי לפניו אגיד. ושיח הוא תפלה קבועה. והכי הביא הרי"ף כאן סוגיא דעבודה

זרה והכי מבואר בירושלמי ברכות פ"ד ה"ד אית תנוי תני מתפלל ואח"כ תובע צרכיו, ואית תנוי תני תובע צרכיו ואח"כ מתפלל. מאן דאמר תובע צרכיו ואח"כ מתפלל שנאמר תפלה לעני כי יעטוף וגו' מאן דאמר מתפלל ואח"כ תובע צרכיו שנאמר לשמוע אל הרנה ואל התפלה. [ובירושלמי לפנינו נתהפך בטעות הדפוס].

ממוצא דבר תשכיל בפירוש הסוגיא דברכות הנ"ל לא כפירוש רש"י בד"ה יכול ישאל צרכיו כגון ברכות אתה חונן ואחר כך יתפלל ג' ראשונות שהן של שבח. ורבינו פירש כן משום שהיה קשה דאם כן יקשה לר' אליעזר במסכת **על זה**. משום הכי פירש כאן בנוסח ש"ע. אבל מתרגם יונתן והירושלמי מבואר כמו שכתבתי. ולר"א **צריך לומר** דכאן אמר שלמה לשמוע לתפלת רבים אשר יתפללו. וברבים מודה ר"א כדאיתא במסכת **עבודה זרה** שם על משה דרב גובריה.

וכד דייקת בספר דניאל בגזרת כורש שלא יבעה בעו מן כל אלה ואנש וגו', לא גזר אלא על בקשה לצורך השעה ולא על תפלה קבועה איש לאלהיו, ודניאל לא עבר על גזרת המלך כלל אלא התפלל תפלה קבועה כל קבל די הוי עבד מן קדמת דנא ורק משום שדניאל החסיד לא עשה תפלתו קבע אלא רחמים ותחנונים לפני הקב"ה. ולא כדרך המון העם בתפלה קבועה. משום הכי כתיב (פסוק יב) והשכחו לדניאל בעה ומתחנן קדם אלהה פירש שחשדוהו שהוא מבקש רחמים על איזה דבר לפי השעה. והוא אמר האמת ואף קדמך מלכה חבולה לא עבדת (פסוק כג). הינו שלא עבר על גזירתו.

ואחר שכן ראינו שתפלה קבועה מכונה חרב ותפלה לצורך השעה מכונה בשם קשת. יש להבין טעם כינויים הללו. והעניין דכמו מלחמת תנופה העיקר הוא לכבוש את המלך או השר הצבא שעומדים מרחוק מעומק המלחמה אבל הרבה שומרים סביביו. על כן תחלה תופסים בחרב להרוג את כל סביביו וכשמתקרבים אל מקום הראש טוב ונוח לירות אל המטרה להרוג את הראש. כך עיקר המטרה למצוא רצון מה' לצורך השעה. אבל הרבה מסטינים בינינו ובין אבינו שבשמים שמקטרגים ומעכבים את התפלה כדאיתא בסנהדרין (מד,ב) על **הפסוק** היערוך שועך לא בצר. על כן בא הרנה זו תפלה קבועה להיות זמיר עריצים. ואח"כ בא בתפלת הבקשה אל המטרה משום הכי מכונה תפלות הללו בחרבי ובקשתי).

פרק מט

פרק מט, א

א ויקרא יעקב אל-בניו ויאמר האספו ואגידה לכם את אשר-יקרא אתכם באחרית הימים:

אל בניו. היינו בניו ממש. ולהם אמר האספו דמשמעו אסיפת אנשים מיוחדים לצורך עניין ולא קיבוץ כללי. וצוה לבניו ממש שיבואו סמוך למטתו וישמעו את אשר יגיד כי הברכה מועלת יותר כאשר המתברך עומד לפניו כמו שכתבתי לעיל ט' י'.

ואגידה לכם. פירש רש"י בשם מ"ר ביקש לגלות את הקץ וכו' דקדק רבינו להעמיד זה הדרש על ואגידה לכם. וכן הוא בגמרא פסחים (נו,א) האספו ואגידה לכם וגו' - ביקש יעקב לגלות כו' ולא על גוף המאמר את אשר יקרא אתכם באחרית הימים. דבאמת אין משמעות באחרית הימים בכל מקום על ימות המשיח, תדע הרי בפרשת וילך (לא,כט) כתיב וקראת אתכם הרעה באחרית הימים. וגם בדברי יעקב אבינו יש הרבה דברים שלא יהיה כן בימות המשיח כמו זבלון לחוף ימים ישכון. ובחלוקה דס' יחזקאל אינו כן. ובלעם אמר לבלק (במד' כד,יד) אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים, וזה אינו בימות המשיח שכבר בטל ונעקרה אומת מואב מן העולם.

אלא משמעות אחרית הימים הוא סוף ימי התקופה שהמדבר עומד בו. משום הכי יעקב דיבר בתקופות הגלות ומה שיהיה ביציאת מצרים ומכניסתם לא"י בימי השופטים. שהיה נחשב כל המשך לביאה עד שנתיישבו בטח בסוף ימי דוד ושלמה ובלעם **גם כן** דיבר בתקופה של כניסת א"י והאחזם בה ואחרית ימי תקופה זו היו ימי דוד המלך ומשה רבינו דיבר בתקופה של חטאת ישראל כאשר החלו לסור מאחרי ה' אחרי שלמה המלך, ומה שאמר וקראת וגו' הוא על סוף ימי הבית. והנביאים דברו על תקופת הגלות, משום הכי כיוונו במה שאמרו באחרית הימים על סוף הגלות והוא ימות המשיח.

ואחרי שכן אין מקום לדרש שרצה יעקב לגלות את הקץ של משיח אלא מדיוק הלשון ואגידה לכם. והגדה כאן הוא דבר סתר וסוד כמוס. ולמדו מזה כונה שניה דבאחרית הימים קאי על ימי העולם גם כן, והיינו ימות המשיח.

פרק מט, ב

ב הַקְּבָצוּ וְשָׁמְעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב וְשָׁמְעוּ אֶל-יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם:

הקבצו ושמעו בני יעקב. קיבוץ משמעו כלל המון אומה הישראלית שמכונים בני יעקב כמו שנקראים בני ישראל. וכל בני יעקב אי אפשר שיתאספו סמוך למטתו לשמוע ממנו, על כן הזהירם שיתקבצו לאיזה מקום כר נרחב וישמעו מהשבטים מה שהגדתי להם.

ושמעו אל ישראל אביכם. האי ושמעו משמעו קבלת הדברים, שהרי אני ישראל אביכם. שני טעמים שראוי לקבל. א, שאני ישראל מדבר ברוח הקודש באשר סמוך למותו היה. הבהיק אור השגתו כנר הסמוך לשקיעתו. ב, אביכם אם כן ראוי לקבל גזרתי ועצתי ובכלל הדברים היה שלא יתנו לראובן יתר שאת [באחרית הימים. אבל במצרים הנהיג שררה כמבואר ברבה במדבר יג,יח] ולא יתנהגו בטבעי שמעון ולוי כאשר יבואר, ועד כמה מדות ומוסרם יוצא מכלל דברי אבינו כמו שיבא.

פרק מט, ג

ג רְאוּבֵן בְּכָרִי אֶתְּהָ פַחֵי וְרֵאשִׁית אוֹנֵי יֵתֶר שְׂאֵת וְיֵתֶר עֵז:

בכרי אתה. ובאשר היה יעקב בכור במה שקנה מאחיו. וזה אינו מועיל אלא לכבוד הבכורה. אבל לא לסגולת הבכורה הפנימית הבא בתולדה. על כן אמר לראובן שלא כן אתה, אלא כחי, דסגולת הנפש של בכור לקבל חלק גדול מן האב יותר משארי בנים. **וראשית אוני.** בכח הגוף אף על גב שלא מצינו שהאב מזכה לבנו בגבורה להבכור יותר מהפשוטים, מכל מקום מעלתו גם בזה הוא מפני שהוא הראשון הנאצל מהאב. על כן היה מגיע לך נגד כחי. **יתר שאת.** שהוא הכבוד הראוי לפי סגולת הנפש הפנימית, ונגד ראשית אוני היה מגיע לך **יתר עז** המלוכה והמשרה בבני ישראל.

פרק מט, ד

ד פַּחַז כַּמִּים אֶל-תּוֹתֶר כִּי עֲלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אַבְיךָ אַז חֲלַלְתָּ יְצוּעֵי עֲלֶה:

פחז כמים אל תותר. כמים הנשפכין פוחזים לצאת יותר משארי משקאות כדאיתא בסוכה (מז,ב) דנקב של יין היה רחב משל מים כדי שיהיו שניהם כלין בבת אחת. עוד יש בין מים ליין או שארי משקאות, שאם מהפכין הכלי על פיה באיזה משך, אזי יצאו המים עד תומו, מה שאין כן שאר מיני משקין נשאר מעט בדופני הכלי. ואמר יעקב כי ראובן היה מבוהל כמים וגם משהה איזה משך במעשה הבהילות עד שלא תותר. וביאר **כי עלית משכבי אביך.** וברור שלא בעל ראובן ח"ו את בלהה. אלא הא דכתיב וישכב את בלהה(לעיל לה,כב) היינו שכב באהל שלה כדי שלא יבא יעקב אליה בשביל שהרגיש צער אמו. והנה אף על גב שלא היה עצם החטא גדול כל כך כמו שאם היה בועל ח"ו. מכל מקום בזה היה גרוע. דהבועל בעבירה אינו משהה בעון אלא כמהר צפור אל פח, מה שאין כן כששמרה מאביו היה מוכרח לשכב כל הלילה, ולא מצא עוד דעתו כמה מגונה פעולה זו. נמצא עשה בתחלת העניין פחז כמים וגם השהה עד שלא תותר.

כי עלית משכבי אביך. כל העת שהיה אפשר לאביך לשכב, משום הכי כתיב משכבי בלשון רבים. היינו כמה שעות שהיה בידו לשכב.

אז חללת. בכל מעלה רוחנית שייך לשון חלול, כמו דשייך חלול בכהונה כך שייך חלול בבכורה, והיינו **יצועי עלה.** המעולה שביצועי והיא הבכורה. והקדים אבינו שני טעמים לדבר שהוא פחז כמים ואל תותר דמשום שהוא פחז כמים אבד יתר שאת שהוא הכבוד, דמי שהוא נבהל ופחז אינו שומר כבודו, ומי שאינו יכול לשמור כבודו טוב לו שלא יגיע למעלת הכבוד. שלא ישבע חלילה קלון במדת הכבוד שלו. ומשום שהוא אל תותר אבד יתר עז בהנהגת המלוכה, דמלך עלול לשגות ולחטוא כמו שכתבתי בספר ויקרא (ד,כב) ובספר במדבר ט"ו כ"ח. אמנם המרגיש בהעותו הרי זה חוזר בו. אבל מי שעומד על דעתו משך רב הלא טוב לו שלא למלוך.

פרק מט, ה

ה שְׁמַעוֹן וְלוֹי אֲחִים כָּלִי חֲמֵס מְכַרְתִּיהֶם:

שמעון ולוי אחים. הדבר מובן שלא כוון יעקב להגיד כי המה אחים מלידה ומבטן. אלא הודיע שטבעם שוה יותר מהשתוות כל בני יעקב ופירש **כלי חמס מכרתיהם** - שלא נחשוב שנשתוו שמעון ולוי בכל דבר, לא כן, אלא בזה נשתוו שכלי חמס מכרותיהם היינו קניינים במה שמוציאים מחשבותיהם ורצונם לפועל הוא בכלי חמס. אמנם לא אמר שנשתוו במחשבותיהם ורצונם, דבזה ודאי לא נשתוו, דבמעשה שכם עצמו לא נשתוו בדעות על מה הגיעו לאותו מעשה, וכמו שכתבתי לעיל ל"ד כ"ה. מדיוק ה**פסוק**, דאחד מהם בא לקנא קנאת ה' צבאות ונכנס בסכנה כמו פינחס במעשה זמרי. וזה בא לקנא כבוד בית אביו. על כן פירש יעקב גם הוא.

פרק מט, ו

ו בְּסֹדֶם אֶל-תְּבֵא נִפְשֵׁי בְּקֶהֱלֶם אֶל-תַּחַד כְּבֹדִי כִּי בְּאֶפֶס הָרְגוּ אִישׁ וּבְרָצָנִם עֶקְרוּ-שׁוֹר:

בסדם. בשעה שעומדים בסוד ה' לקנא על כבודו, ואף על גב שבזה לא היה יעקב אבינו אומר אל תחד כבודי, דודאי כבוד לאיש כמוהו להתאחד אתם, אבל מכל מקום **לא תבא נפשי**. באופן כזה, וכדאיתא בתענית (ד, א) האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דרתחא בי' כו' אפילו הכי מיבעי למילף נפשיה בניחותא, שנאמר והסר כעס מלבך. שע"י כעס נעשה דברים זרים יותר מהנדרש לצורך העניין ובזה יהיה קלקולו יותר מתיקונו. ובקהלים. בשעה שנקהלים על דבר הרשות לקנא על כבוד וזהו איסור גמור להכנס בסכנה בשביל זה, ונקרא קהל מרעים.

אל תחד כבודי. זה אין כבוד לפני כלל להיות מתאחד עמהם.

כי באפס הרגו איש. יש כעס הנקרא חרון אף ויש נקרא עברה, דחרון אף הוא בשעה שהוא ניצת בחרון ומרתיח אפו על אותו איש, ועברה הוא בשעה שנשקע כעסו. אך עברתו שמורה על אותו איש לעשות לו רעה בעת מצאו. וידוע דבשעת חרון אף נקל לעשות איזה דבר מופלג ביותר הרבה ממה שיעשה בעת רצון אלא שהגיע לידו לעשות רעה לאיש רבו. ואמר **כי באפס** בשעה שהיו בחרון אף. **הרגו איש.** אין שום דבר מעצור להם עד שהרגו איש. וברצונם. היינו בשעה שנח הרוגז והאף אלא העברה שמורה עוד בלבבם. **עקרו שור.** אף על גב שהוא צער בע"ח ואכזריות ואסור כדאיתא בעבודה זרה (יג, א).

פרק מט, ז

ז אָרוּר אַפֶּס כִּי עָז וְעִבְרָתֶם כִּי קִשְׁתָּה אַחְלָקֶם בְּיַעֲקֹב וְאַפְיָצִם בְּיִשְׂרָאֵל:

ארור אפס. בשעה שהמה בחרון אף. **כי עז** בלי מעצור, כזרם מים כבירים שוטפים **ועברתם** השמור בלב **כי קשתה.** קשים להתרצות.

אחלקם ביעקב. נצרך לפרקים מעט אנשים כאלה אבל רובם במקום אחד קשה, על כן אחלקם ביעקב שיהיו מעט מעט במקום אחד.

ואפיצם בישראל. כן בקרב חסידי ישראל נדרש לפעמים איש כזה, כמו שהיה פינחס במעשה זמרי. אבל רק מעט מעט יפה, על כן יהיו נפוצים בישראל.

פרק מט, ח

ח יהודה אתה יודוד אחיד ידך בערף איביך שפתחו לך בני אביך:

ידך בערף איביך ישתחוו וגו'. יש גבור מנצח על אויביו אבל אינו יכול להנהיג מלוכה בקרב אחיו. ויש להפך. אבל יהודה הוא גבור וידו בערף אויביו, וגם ראוי למלוכה להנהיגם בשלום ובמישור, עד אשר ישתחוו לך בני אביך, על כן יודוך אחיר.

פרק מט, ט

ט גור אריה יהודה מטורף בני עליית פרע רבץ פאריה וכלביא מי יקימנו:

גור אריה יהודה. יש הרבה טורפים בעולם כמו נמר ודוב ועוד. אבל לארי יש סגולה מיוחדת אם רואה אדם שנושא צלם אלהים ניחת הוא מלפניו ושב לאחרו. לזה המשיל את יהודה לגור אריה. שאף על גב שהוא גבור מכל מקום מטורף בני עליית. וכבר ביארנו לעיל (מה, טז ב'הרחב דבר'). דבני הוא כנוי על אדם המעלה. ואמר יעקב שבחו של יהודה דאפילו בעת שברצונו להרוג איזה איש, מכל מקום כשמגיע לאדם שהוא בני עולה ממנו ומשקיט רוחו, וזהו גבורה לכבוש את יצרו ורצונו.

כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו. יש ארי אצטדין שטורף לדעת מנהיגו מכל מקום כשמעמידים אותו נגד מי שיש עליו צלם אלהים אזי כורע ורובץ. אף על גב שמנהיגו בא להקימו לטורף, אבל הוא אינו קם ואנו זע ממקומו. כך אם המושל ביהודה מסכים לחוס על בני, אזי אפילו יועצו מפתים ומעוררים אותו להרגו מכל מקום אין איש מעבירו על דעתו. ועצם נבואה זו נאמרה על דוד עם שאול ושמעי שחס דוד על מעלתם ואל הועילו אנשיו אבישי ושארי יועצו לעשות להם רעה. וקם דוד על דעתו כארי וכלביא.

פרק מט, י

י לא-יסור שבט מיהודה ומחקה מבין רגליו עד פי-נבא שילה ולו יקתה עמים:

לא יסור שבט מיהודה ומחקה מבין רגליו. ידוע מה שדרשו חז"ל בסנהדרין (ה,א) שבט זה ריש גולה שבבבל שרודה את העם במקל. והוא שבט כמשמעו. ומחוקק אלו בני בניו של הלל שמלמדים תורה ברבים. הביאור על זה דמחוקק משמעו המחדש חדושים בתורה ומחוקק בעיונו. וזה אי אפשר כי אם באמצעות תלמידים כדאיתא בתענית פ"א (ז,א) דאר' חנינא הרבה למדתי מרבתי כו' ומתלמידי יותר מכולם. והמשילו שם עוד כעץ קטן שמדליק את הגדול כך תלמיד מסייע להרב לעמוד על עיקרי ההלכה. ופירוש **מבין רגליו.** היינו מבין רגליו

של המחוקק (וכן פירש הספורנו לפי דרכו) ומשום שהיה המנהג לפנים שהרב היה יושב על הספסל והתלמידים דנים לפניו על הקרקע כדאיתא בבבא מציעא (פד,ב) דכי הוו יתבי כו' יתבי קמייהו ר' אלעזר בר שמעון ורבי ארעא מקשו ומפרקו. ובסנהדרין (יז,ב) דן לפנייהם בקרקע. ואם כן התלמידים ישבו בין רגליו של הרב וזהו הביאור שלא יסור מיהודה מחוקק מבין רגליו היינו ראשי ישיבות שלומדים תורה עם תלמידים היושבים בין רגליהם.

(הרחב דבר: והנה רבותינו ז"ל (סנהדרין ה,א) פירשו זה הפסוק על בני בניו של הלל. ואף על גב שעיקר ברכת יעקב ונבואתו היה על אחרית התקופה של יצ"מ וביאה לארץ כמו שכתבתי לעיל מכל מקום דרשו מדכתיב לא יסור ולא אמר יהי שבט מיהודה. משום הכי פירשו לא יסור לעולם. ובודאי יש מעין זה גם היום. אבל כל זה אינו אלא כונה שניה, ועיקר הברכה קאי על משך יצ"מ דכתיב הייתה יהודה לקדשו. וכל ימי שפוט השופטים שהיה תמיד מיהודה. ואפילו בעת שראש שופטי הדור היה משבט אחר מכל מקום לא סר שבט. שהוא כעין ריש גולה מיהודה ומחוקק בתורה מבין רגליו עד שאפילו בימי דבורה וברק שהיה אז מעוז התורה בשבטי זבולן ונפתלי ומשום הכי נצטוו המה לצאת למלחמה, כמו שכתבתי בספר דברים ל"ג כ"ג. מכל מקום ראשי ישיבות היו מיהודה, כדברי דבורה מני מכיר ירדו מחוקקים. ופירש חז"ל ביבמות (סב,ב) שהיו מזרע יהודה. היינו בני שגוב בן חצרון שנשא אשה בת מכיר בן מנשה והיו בניהם מחוקקים באותה שעה. ועיין להלן נ' כ"ג. ועיקר התורה בימי השופטים היה תמיד בבית לחם יהודה עד אשר נבנה ונתכונן שערי ירושלים להיות שערים המצוינים בהלכה והיינו שאמר דוד מי ישקני מים מבור בית לחם אשר בשער. וכדאיתא בב"ק (ב,ס) ששלח דוד לשאול דבר הלכה משם.

ומיכה הנביא אמר ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה, ממך לי יצא להיות מושל בישראל, ומוצאותיו מקדם מימי עולם. לכן יתנם עד עת יולדה ילדה, ויתר אחיו ישובון על בני ישראל, ועמד ורעה בעוז ה' בגאון שם ה' אלהיו, וישבו כי עתה יגדל עד אפסי ארץ. נבואה זו סתומה מאד.

ונראה שהיא קדומה מימי שפוט השופטים שהוכיח אז נביא את גדולי בית לחם. ובימי מיכה נטפלה נבואה זו עם שארי דבריו, וכהא דאיתא ברבה ויקרא פ"ו,ו על שני מקראות בישעיה שהיו מכבר משל בארי, ולא היה בהם כדי ספר ונטפלו בישעיה, והרבה יש כזה בנביאים ובכתובים. ועיין עוד מה שכתבתי בספר דברים ו' ד'. ובחבורי העמק שאלה שאילתא קס"ו אות ה'.

והייתה אז התוכחה על עניין מחלון וכליון שהיו גדולי ישראל וראשי ישיבות בבית לחם אבל לא היו עמלים בתורה כל צורכם על כן לא עמדו על ההלכה עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית. ומשום הכי לא גיירו את ערפה ורות כדאיתא במדרש רות. ונענשו הרבה עד שבא בועז והנהיג את ישראל. וזהו ביאורו. ואתה בית לחם אפרתה הישיבה המכונה בשם אפרתה

כמו שראש ישיבה נקרא בשם אפרתי. צעיר להיות באלפי יהודה קטנת מלהיות ישיבה באלפי יהודה. ממך לי יצא להיות מושל בישראל מבית לחם עתיד לצאת מושל בישראל. ומוצאותיו מקדם מימי עולם – מכבר היה מוכן שיהיה נמצא מבנות הנמצאות בסדום וכדאיתא ביבמות (עז,א) לכן שאתה צעיר בלי יגיעה בתורה ואינך יודע כל זה. יתנם הקב"ה לפגעי הזמן. עיין ס' במדבר כ"א ג'.

עד עת יולדה ילדה היא רות שילדה והיה גם אותו הולד גם ויתר אחיו מבנות מואב ישובן על בני". ומי הגיע לזה ועמד ורעה בעוז ה'. רמז על בועז והיה שופט והוא אבצן מבית לחם. בגאון שם ה' אלהיו שתקן לשאול בשלום שם ה'. כדאיתא שלהי מס' ברכות (נד,א) וישבו בית לחם לכבודם. כי עתה יגדל עד אפס ארץ באשר יצא ממנו דוד וכל זרע המלוכה וכל זה הביט יעקב בברכתו).

עד כי יבא שילה. כל כך יהי חרוץ בשכלו, עד שבעת שיתאספו ישראל בימי יהושע בשילה לעשות תקנות המדינה, וכדאיתא סוף פרק מרובה (ב"ק פ,ב) עשר תקנות תקן יהושע כו' והית' האסיפה בשילה ראש קהלות ישראל אז, שהמשכן היה עומד שם, והיה בשבת יוסף ויהושע ע"ג ראש המדברים מכל מקום היה עתניאל בן קנז בא לשם ומחוח דעתו והיה שני ליהושע משום חריצותו ועמק שכלו ופלפולו, כידוע, והחזיר הלכות שנשתכחו בימי יהושע. ולו יקתה עמים. אפילו אומות העולם יבואו וישאלו בעצתו מחמת עומק חריצותו כמו שהיה אח"כ בדניאל, וכן היה גם בימי שפוט השופטים.

פרק מט, יא

יא אַסְרֵי לַגֶּפֶן עִירָה וְלִשְׂרָקָה בְּנֵי אֶתְנֹו כַּפֵּס בֵּינָן לְבָשׁוּ וּבְדָם-עֲנָבִים סוּתָה:

אסרי לגפן עירה. באשר יין הוא מועיל לחריצות השכל כדאיתא ביומא (עו,ב) חמרא וריחני פקחין על כן הייתה הברכה שפע יין ביהודה עד אשר גפניו שהוא בכל מקום אילן דק **ואי אפשר** לקשור אליו בהמה שלא ישבר אבל ביהודה היו הגפנים עבים עד שהיה אפשר לקשור בו עירה.

ולשרקה. הוא הענף היה אפשר לאסור בו **בני אתונו.** עוד באה הברכה על חוזק היין עד אשר **כבס ביין לבשו.** ידוע דעיקר כבוס בגדים טוב רק במים, רק כשיש כתמים טוב להוציא ע"י משקה חריף. כך היה מנהג ביהודה לכבס ביין לבשו מפני חריפתו.

ובדם ענבים סותה. בעוד לא נגמר בישולן אין המשקה היוצא מהם נקרא יין אלא דם ענבים וכמו שכתבתי בספר דברים (לב,יד) בשירת האזינו והוא חריף ועז ביותר. ומכבס בהם סותה. והוא קיצור מכסות. היינו בגד קטן שאינו מתלבש על כל הגוף אלא על מחצה העליון מקום שמזיע ביותר. על כן נדרש לכבוס בדם ענבים להוציא זיעה שלו. ובמשנה כלים (ט"ז מ"ז)

ואמום של עושה סותות היינו דפוס שעושין הסותות עליהן. באשר הוא נעשה באופן שיהא מתדבק לבשר, על כן נעשה על הדפוס.

פרק מט, יב

יב חֲכִילִי עֵינַיִם מֵיָן וּלְבֶן-שָׁנַיִם מִחֶלֶב:

חכלילי עינים מין. דכמו שהוא משתמש בין חי כך שותה יין חי על כן עיניו חכלילות. אבל אם כן היו שיניו אדומות וכדאיתא בנדה פ"ג (כד, ב) על עצמות שאחר מיתה, דמי ששותה יין חי עצמותיו שרופות. על כן אמר: **ולבן שנים מחלב**. שמלבין שיניו ע"י שתיית חלב שיהיה הרבה חלב צאן בחלקו כידוע שהביאו לביהמ"ק כבשים מחברון אשר ביהודה.

פרק מט, יג

יג זְבוּלָן לְחוּף יָמִים יִשְׁכֵּן וְהוּא לְחוּף אֲנִית וַיִּרְכְּתוּ עַל-צִידוֹן:

לחוף ימים ישכון. והיה אפשר להבין שהיה התכלית מזה כדי לצוד דגים או חול שבשפת הים והוא דבר מצער. על כן פירש: **והוא**. עסק ימים שישכון עליו יבא. **לחוף אניות**. מקום נמל שנכנסים משם לאניה ולסחורה.

וירכתו. רגלו ומקום שמניח ירכו עליו לשאוף ממנו שפע פרנסה. הוא **על צידון** שהיה מקום סוחרי ארץ, כדכתיב בישעיה כ"ג, נב סוחר צידון עובר ים מלאוך. וזבולון היו רגילים באניה לצידון. ומזה היה להם שפע פרנסה. והנה הקדים יעקב ברכת זבולון ליששכר משום שהיה זבולון מפרנס ומקים תורת יששכר שהיו יושבי אהלים במנוחה כאשר יבואר. מה שאין כן מנשה ואפרים שלא היה מנשה סיבה ומשען לתורת אפרים. על כן הקדים את אפרים לפני מנשה.

פרק מט, יד

יד יִשְׁשַׁכֵּר חֲמֹר גָּרַם רֹבֵץ בֵּין הַמְּשַׁפְּתִים:

יששכר חמר גרם. בימי שפוט השופטים בעוד לא הייתה מלוכה בישראל היה הנימוס אשר כל שבט מפריש איזה סך חיל והוצאותיהם לשמור המדינה ושבט יששכר לא היה מפריש אנשי חיל כדמוכח מהא דבעת המליכו את דוד ובאו מכל שבטי ישראל לאלפים ורבבות ורק משבט יששכר לא באו כי אם מאתים איש יודעי בינה וכל אחיהם על פיהם. והיינו משום שלא היו אנשים מלחמה. ומוכח עוד מדכתיב בספר דה"י א' (ז, ב) ולבני יששכר וגו' גבורי חיל לתולדותם מספרם בימי דוד וגו' ולא כתיב כזה בכל השבטים. והיינו משום שבכל השבטים היה כזה גם לפני מלוך דוד. אבל שבט יששכר לא נמנו להיות גבורי חיל עד שמלך דוד וגזר עליהם להמנות למלחמה. וזהו דבר יעקב: **יששכר חמור גרם**. כעצמות חמור שאינו מסוגל להיות זריז כסוס שוטף במלחמה. אלא **רובץ בין המשפתיים** - יושב במקומו עמל בבית תלמודו. וזהו בין המשפתיים. מקום שאינו נקי ומהודר כל כך שיהא מוכשר לעוסקי בהליכות

עולם וכדאיתא בעירובין (נד,א) אם אדם משים עצמו כחיה זו שדורסת ואוכלת. ואיכא דאמרי שמסרחת ואוכלת תלמודו מתקיים בידו. (והעיקר כפירש הראשון דרש"י. ע"ש. ומה שהקשה רש"י מהא דאיתא על הפסוק כל משנאי אהבו מות. לא קשיא מידי, דהתם מיירי בשעה שהת"ח מתהלך בין הבריות, אבל בית תלמודו אינו כן).

פרק מט, טו

טו וַיֵּרָא מְנוּחָה כִּי טוֹב וְאֶת-הָאָרֶץ כִּי נְעֻמָּה וַיֵּט שַׁכְמוֹ לְסָבֵל וַיְהִי לְמַס-עֲבָד:

וירא מנוחה כי טוב. טעם על שסירב מלהעמיד אנשי חיל, משום שראה מנוחה כי טוב. והיא עסק התורה, כמבואר (ב"ר, צח, יב).

(הרחב דבר: ועל זה הפסוק בא ישעיה הנביא כ"ח בהשפטו עם ת"ח משיבי מלחמתה של תורה שבדורו ששגו בשכר ובתענוגות בני האדם. ואמר (ישע' כח, יב) אשר אמר אליהם זאת המנוחה הניחו לעיף וזאת המרגעה פירש מה שאמר יעקב אבינו שהיא מנוחה. אין הכונה שאין צריך להיות עמל בה ח"ו. אלא הניחו לעיף. לאחר שעמל ועיף בה אז התורה עומלת לו ממקום אחר להצליחו יותר מכח עיונו ועמלו, וכדאיתא בסנהדרין (צט, ב) על הפסוק נפש עמל עמלה לו. וזאת המרגעה.

עוד מזה הטעם נקראת מנוחה, משום שאחר העמל בה הנפש מרגעת ונתת לה מזה העמל. לא בעמל של הליכות העולם שאין מרגעת הנפש. ומנוחה מלשון נחת. זהו פירש מאמר הנביא הנוגע לתיבת מנוחה. וכל המאמר מבואר בקדמת העמק חלק שני אות ו' בס"ד).

ואת הארץ כי נעמה. ומי שיוצא בחיל ת"ח לעסוק בתורה ומוכרח לצאת מארצו.

ויט שכמו לסבול. ותחת זה הטה שכמו לסבול דעת כל ישראל מה שיטילו עליו בשביל צורך המדינה.

ויהי למס עבד. ונתן מס הרבה לבעלי מלחמה משאר שבטים ולהוצאת מלחמה.

פרק מט, טז

טז דָּן יֵדִין עִמּוֹ כְּאֶחָד שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל:

דן ידין עמו כאחד. זה היה כחו של דן לאהוב את המשפט בדיני ממונות כדאיתא בריש פסחים (ד,א). **ועיין** מה שכתבתי לעיל ל' ו'. אמנם לא היה שופט מכח התורה שהרי לא היו עוסקים כל כך בתורה. אלא מכל מקום היו כערכאות שבסוריא שהיה **גם כן** מעלה ודבר יקר כמבואר בשאלתא הנוספת ל**פרשת** משפטים מדכתיב לא תסור מן הדבר וגו' שאפילו אינו עפ"י התורה במקום שאין שם בני תורה. ועיין מה שכתבתי עוד בפרשת יתרו (יח, כא) בפסוק ואתה תחזה מכל העם. וזהו דבר הכתוב שהוא ידין בשכלו הטוב ובישרת לב.

כאחד שבטי ישראל. שהמה בעלי תורה.

פרק מט פסוק יז

יז יהי-דן נחש עלי-דרך שפיפן עלי-ארח הנשך עקבי-סוס ויפל רכבו אחר: **יהי דן וגו'.** דכמו שכח התורה הוא מסוגל למלחמת ישראל כמו שכתבתי כמה פעמים. כך כח הדין שהוא מכונה בשם משרת התורה כדאיתא בש"ר (ל,ג) **פרשת** משפטים דמתן תורה כתוב בין דינין לפניה, היינו **פרשת** ואתה תחזה וגו'. ודינין לאחריה הוא **פרשת** ואלה המשפטים, משל למטרונא שהייתה מהלכת הזין מכאן והזין מכאן והיא באמצע. על כן היה **גם כן** כח הדינין של שבט דן מועיל מעין כח התורה ללחום מלחמתן של ישראל אבל בזה האופן שיהי כנחש עלי דרך, שהורג הרבה **בני אדם** כשהוא בפני עצמו כמו שכתב הספורנו. כך יהא שמשון מכה בלחי החמור אלף איש.

שפיפן עלי ארח. הוא נחש דק מאד.

הנושך עקבי סוס. בשעה שזוחל בארץ והסוס הולך עליו הוא נושך עקביו. **ויפל רכבו אחר.** כך בשעה שהשפילו הפלשתים את שמשון ורמסו אותו אז נשך את עקבי הבית ונפלו כולם לאחור. וכן משה ברך זה השבט בגבורה קלה כאשר יבואר ברצות האל הגומר עלי, ולא כגבורת יהודה שבא בכח התורה.

פרק מט, יח

יח לישועתך קויתי ה':

לישועתך קויתי ה'. באשר ישועה זו קלה ומעוטה. ולא היה אלא לשעה קלה על כן אמר לישועתך וגו' שאתה תהיה ישועתנו ועזרתנו סלה.

פרק מט, יט

יט גִּדְדוּד גִּדְדוּנוּ וְהוּא יִגְד עֵקֶב:

גד גדוד יגודנו הוא יגד עקב. דרך שבט גד היה לישיב בטח ולא לירא מחיל שונאיו שיסובבנו ולא יהיה יוכל לצאת אח"כ. אלא הוא מניח **שהגדוד יגודנו.** יסובבנו, ואח"כ **יגד עקב.** בסוף מסובב אותם ומתגבר עליהם. וכן הוא בירושלמי (סוטה ח,י) וברבה והביאו ברמב"ן. גייסא אתי מגיסתא. והוא מגייס לה'. ועיין מה שכתבתי בברכת משה לאותו שבט שהיה בוטח באופן אחר.

פרק מט, כ

כ מאשר שמנה לקחו והוא יתן מעדני-מלך:

מאשר שמנה לחמו. ידוע שהיה לזה השבט רוב שמן זיתים והיה משתמש הרבה להשמין לחמו. ואמר מאשר ולא אשר. לרמז שלא רק טבע חלק ארצו גרם לזה אלא שהוא בעצמו גרם

לזה כדאיתא במנחות (פה,ב). שהיה עשיר גדול בעצמו עוזק תחת זיתיו, והוא עצמו מסקל בשדהו עד שתמה על זה האיש שבא לקנות שמן ממנו.

והוא יתן מעדני מלך. אף על גב שהיה משתמש הרבה בשמן מכל מקום היה מוצאי תפנוקי מלכים מזיתים בעוד שלא הגיע לשליש, והוא הנקרא בגמרא שבת פרק המוציא (פ,ב) שמן סטכת. וכך כתב הרשב"ם ומעדנים בזה את בשר הנשים וכמבואר בספר דברים (לג,כד) בברכת משה ברוך מבנים אשר עיי"ש. ומסתמא הגיע זה השמן גם לתפנוקים אחרים. והיה זה הברכה דיהיו כל כך זיתים אצלו עד שלא היה קשה עליו לעשות שמן סטכת, אף על גב שהוא מאבד הזיתים והשמן שהיה ראוי לצאת ממנו. מכל מקום לא הי' חושש לכך שהיה לו הרבה זיתים מספיק גם לעשות שמן הרבה.

פרק מט, כא

כא נפתלי אילה שלחה הנתן אמרי-שפר:

נפתלי אילה שלחה. כמו שכתב הרמב"ן שהיה מנהג לגדל אילה כדי לשלוח מכתב ע"י. ואם כן קאי הנתן אמר שפר על האילה השלוחה במהירותה לזה התכלית. אבל אם כן היה ראוי לכתוב הנותנת. אלא קאי גם על נפתלי שהיה כח פיו ליתן אמרי שפר. ואי הפירש על נפתלי לחוד היה ראוי לכתוב והוא יתן אמרי שפר. אלא הנותן קאי גם על אילה גם על נפתלי ועיין בספר דברים לג, כג שהראינו לדעת דשבט נפתלי היה בימי דבורה וברק מושכין שמועתן ממחוקקי מכיר ע"י אמרי שפר לשבטן.

פרק מט, כב

כב בן פרת יוסף בן פרת עלי-עין בנות צעדה עלי-שור:

בן פרת יוסף. שגדל מנעוריו בקומה ויפי יותר מכל אדם וכן פירש רשב"ם. אמנם זה היה מעת הוולדו עד שנמכר ואח"כ לא גדל עוד עד שיצא מבית הסורים למלוך. וגדל עוד הפעם פתאום בקומה גבוהה. וזהו אמרו עוד הפעם **בן פרת עלי עין.** שגידולו היה פתאום עד שנראה לעין שהוא גדל והולך, ולא כגדולו מנעוריו שהיה גדל לאט לאט ואינו נראה לעין. אבל בגידולו שנית היה עלי עין.

בנות צעדה עלי שור. כל כך היה גבוה בקומה ותאר פניו עד שבנות צעדה עלי שור לראות אדם יפה כמוהו. זהו פשוטו של פסוק. אבל אם כן **צעדו** מיבעי לי'. אלא יש כאן כונה שניה עוד **בן פרת יוסף** שגדל בחכמה יותר משאר בניו. והיה כזה עד שנמכר. ואח"כ לא חכם עוד, עד שיצא בית הסורים, וגדל עוד הפעם פתאום בחכמת הטבע עלי עין, עד שפירשו חז"ל (במדרש רבה, יט,ג) הא דכתיב בשלמה ויחכם מכל האדם וגו' וכלכל זה יוסף שהיה מכלכל את העולם הרי שהיה מצוין בחכמה אלא שלא היד שווה מקור חכמתו כחכמת שלמה. דשלמה בא מכח חכמת התורה [כמו שכתב הרמב"ן בהקדמת פירש התורה ועיין עוד מ"ש בהעמק שאלה סי' קע"א שלהי אות י'] ומשום הכי נקרא בני במאמר החכמה מה ברי ומה בר

בטני כמו שכתבתי לעיל מ"ה ט"ז ב'הרחב דבר'. אבל יוסף שכח חכמת התורה כמבואר ברבה (עט,ה) על הפסוק כי נשני אלהים וגו'. אלא שניתן לו חכמת הטבע בשפע רב. וכבר נתבאר שם שזה נקרא בנות. וזהו דבר יעקב בנות צעדה עלי שור. חכמת הטבע צעדה עלי שור במדרגה עליונה וגבוהה.

פרק מט, כג

כג וַיִּמְרְרוּ וַיִּשְׁטְמֵהוּ בְּעַלְי חַצִּים:

וימררו. בין גידול ראשון לגידול שני מררו חייו.

ורבו. זרקו עליו חצים. מלשון רובה קשת. וברקים רב ויהמם.

וישטמהו בעלי חצים. מלשון וישטם עשו. ומשמעו בתרגום אונקלוס שם נטר דבבו. דמי שהוא מכה את חברו אינו אלא מקרה, ולא כן אחי יוסף שהיו נוטרים שנאה בלבבם עליו ומחשבים איך להרע. וזה גרע הרב מהמכה במקרה, וכל זה מנע גידולו בינתיים עד שהגיע.

פרק מט, כד

כד וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קֶשֶׁתוֹ וַיִּפְּזוּ זְרָעֵי יָדָיו מִיַּדִּי אַבִּיר יַעֲקֹב מִשָּׁם רָעָה אֲבָן יִשְׂרָאֵל:

ותשב באיתן קשתו. כמו ונתתה קשת נחושה זרועותי. שכל מה שהקשת קשה ומוצקה יותר היא מורה יותר מרחוק. כך נעשה קשת יוסף איתן לירות גמול רע לאחיו. אבל ויפזו זרועי ידיו. הראה יופי ידיו להיטיב להם בשפע עושר ומדה טובה. ופירש ויפזו מלשון פז. ומפרש מאין בא ליוסף מדה טובה זו בהפלגה כל כך **מידי אביר יעקב.** לפי הפשט הוא מכחו הגדול של יעקב שהיה אביר כחו במדת השלום כמו שנתבאר לעיל ל"א מ"ו ול"ב כ"ו. ומזה בא כן המדה ליוסף בנו שהיה אחוז במדת אביו ביותר כמו שכתבתי לעיל ל"ג ז'.

אכן משמעות אביר יעקב הוא כנוי על הקב"ה כמו לשון אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב והכוונה בזה עפ"י מה דכתיב כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. וביארנו שם דעם ישראל בכלל נמשלים לחבל המפותל מהרבה חוטים ולמעלה היא עבה ולמטה היא נפרדת כל חוט בפני עצמו. כך הקב"ה נשמתא דנשמתין דכל ישראל ומשום הכי תנן בסנהדרין פ"ד (מו,א) כשאדם מישראל מצטער שכינה מה אומרת קלני וגו' והוא כמו אם יזוז חוט המתפרד למטה, נרגש החבל העבה למעלה. וזהו כחו הגדול של יעקב. ומשום הכי אסור לנקום זה את זה כמו שכתבתי בספר ויקרא י"ט י"ח עפ"י הירושלמי וזהו טעמו של יוסף. ועוד טעם. **משם רועה אבן ישראל.** רועה מלשון אפרים רועה רוח (הושע י"ב) רעה אמונה (תהלים לז) ומשמעם הולך ומשקע דעתו ברעיון גדול כמה עתים. ומזה בא הלשון בקלת כמה פעמים רעיון. וענינו כאן ממדה זו של חסד הנפלא להיטיב למי שמריע לו, מתחשב להתחבר עפרורית של ישראל להיות לאבן אחת. דבעת שישראל בגלות נמשלים לעפר הארץ, כמו שאמר הקב"ה ליעקב והיה זרעך כעפר הארץ וגו. ואומות העולם נמשלו למים כמבואר בשיר הקדוש מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. וישעיה הנביא אמר (שם י"ז) הוי המון עמים רבים כהמות ימים

יהמיון. ומים כבירים שוטפים על עפר הרי זה ממסמסו עד שהולך נמס לגמרי, אבל כשמתחברים העפרוריות ונעשים אבן מוצק אז אפילו ים שוטף יעבור עליו אינו אלא מגלגלו אבל אינו מאבדו. כך ישראל בגלות, כשהם מפוזרים בדעות וברדיפה זה את זה אזי נאבדים אחד אחד ר"ל אבל אם מתקשרים ונעשים אבן ישראל אזי אין כל בריה יכולה להם. ואמר יעקב שמדה זו של יוסף היא מוכרחת מאד. דמשם רועה. מתחשב איך שיהיה אבן ישראל.

פרק מט, כה

כה מֵאֵל אֲבִיךָ וַיַּעְזְרֶךָ וְאֵת שְׂדֵי וַיְבָרְכֶךָ בְּרִכַּת שָׁמַיִם מֵעַל בְּרִכַּת תְּהוֹמֹת רִבְעָת תַּחַת בְּרִכַּת שְׂדֵי וְרַחֵם:

מאל אביך ויעזרך. הישועה שהגיע ליוסף מאחיו שרבו עליו. לא היה בכח המלחמה כמו שהגיע לאברהם מרודפיו. ולא בכח פרנסה כמו שהגיע ליצחק בעת ששטמוהו פלשתים. ואח"כ היו מוכרחים לסחור עמו כמו שכתבתי לעיל כ"ו י"ב. לא בכח השלום שהגיע ליעקב מצורריו כמו עשו ולבן. ובשעה שהשלימו עמו היה זכות מדת החסד והשלום שלו עומדת לו להגדילו בכבוד ומעלה בעיניהם באותו שעה. וזהו דבר יעקב מאל אביך. בכח אלהי שהיה לאביך. **ויעזרך.** עזרו ליוסף בזו המדה מכל צרותיו שהגדילו בעיני פרעה. ובזה נעזר גם כן מאחיו שרבו עליו, ובאה זו המלה בוי"ו המהפך מעתיד לעבר.

ואת שדי ויברכך. עבור מדת השלום וגמילות חסדים בשפע. ברכו בשפע פרי העולם הזה. והנה כבר נתבאר משמעות שם שדי שאמר לשיעור הבריאה די. שיתגלה בזה השיעור כבודו ית' שהוא תכלית הבריאה. וכמו שהיה גבול למרחבי ארץ ותבל. כך היה גבול וקצב לגידולי ארץ שכל המינים נבראו אך לכבודו ית' וכמו שכתב כל פעל ה' למענהו וכדאיתא ביומא (לח,א). ועל זה אמר יעקב **ואת שדי.** כל הצמחים שנבראו לתכלית הכרת כבוד שדי בכלום. **ויברכך.** וכמבואר בפרטות בברכת משה לשבט יוסף. שהיו כל המינים שבעולם גדל בהר המלך. עד דאיתא באיכה רבתי שהיה הקיסר שואל לר"י בן חנניא על מה דכתיב לא תחסר כל בה. והרי אין בה שלשה מינים הללו. וטרח ר' יהושע ומצא גם אותם. וכל המינים נכללו במה שאמר ואת שדי.

ברכת שמים מעל וגו'. באשר כל מין נדרש להצלחת גידולו שיהא על הצד היותר טוב. אור השמש. וטל השמים. ונדרש עוד לגשם המעורר התהום, מתחת וכדאיתא בתענית פ"ג (כה,ב) על הפסוק תהום אל תהום קורא וגו' על כן אמר שכל המינים יתברכו בברכת שמים מעל. זהו השמש והטל **וברכת תהום רובצת תחת.** הוא הגשם המעורר את התהום **בשפע כדאיתא** בפרק חלק במאמר אחאב לאלהיו שהיו עוקרים פוגלי ומשכחי מיא.

ברכת שדים ורחם. דאחר שגדל התבואה כל צורכה וקצרו. נדרש עוד להתבואה ריח האדמה אשר היא עליה כדאיתא בבבא בתרא (ט,א) דצריכה לארעא ופרשב"ם שוטחו בשדה לאחר קצירה להנפת התבואה מריח האדמה ולייבש. וזהו דומה לתינוק דגם אחר שיצא ממעי אמו נצרך עוד לינק משדיה והיינו ברכת שדים. עוד בשעה שמשליך הזרע בבטן האדמה נדרש

לברכה שלא ירקב טרם שתקלוט בארץ ותצמח. וזהו דומה לזרע שברחם האשה שנדרש לברכה שלא יסריח לפני הקליטה. והיינו **ורחם**. ומשום הכי הקדים שדים לרחם שלא כסדר התולדה אלא משום שעיקר התועלת המגיע מריח הקרקע הוא לזריעה שאח"כ שלא ירקב לפני זמנו משום הכי הקדים שדים לרחם.

פרק מט פסוק כו

כו בְּרַכְתָּ אֲבִיךָ גְּבֹרֵי עַל-בְּרַכְתָּ הוֹרֵי עַד-תְּאֻזֹת גְּבַעַת עוֹלָם תִּהְיֶינָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף וּלְקַדְקֹד נְזִיר אֶחָיו:

ברכת אביך גבורו על ברכת הורי. דברכת יצחק ליעקב היה רק בדגן ותירוש עיקר חיות האדם. ויעקב ברך יוסף בכל המינים וגבורו הרבה. והוסיף שעוד גבורו על ברכת יצחק **עד תאות גבעות עולם**. היינו דאפילו בדגן ותירוש שברך יצחק גם כן מכל מקום במינים הללו גם כן יש הרבה מינים. עד דבימי שמעון בן שטח היו חטים ככליות כדאיתא בתענית פ"ג (כג,א). וכן יש בכל המינים והנה אמרו בבראשית רבה (כז,ז) שהאדמה יש לה תשוקה לגדל צמחה שנאמר פקדת הארץ ותשוקקה. ואם כן יש לה טבע האדם שתשוקתם להוליד על הצד היותר טוב. וזהו עד תאות גבעות עולם שהמה משתוקקים להצמיח מגדיהם עד להפליא, כך יהיו כל המינים על הצד היותר טוב.

תהיין לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו. כל זה הטוב מגיע לראש יוסף. ולקדקד וגו'. ופירש יעקב כאן כנוי זה על יוסף שהיה נזיר אחיו משום דבכלל ואת שדי נכלל מינים שאינם באים לתענוג אלא להכחיש את הגוף ומשה בברכתו אמר על המינים הללו ורצון שוכני סנה (דבר' לג,טז) יע"ש והרי לא באו לתענוגי האדם שמגיע בשביל גמילות חסדים אלא להכחיש ולרצון, ואין זה מגיע לשכר גמילות חסדים. אלא בשביל שיוסף היה נזיר אחיו שהיה כמה שנים נזיר מתפונקים ומגדים משום הכי זכה גם לגידולים הללו. ואמרו יעקב ומשה בלשון ולקדקד משום דנזירות ופרישות מן העולם בא ע"י דבקות בדעת אלהים, וזה במקום המוח שהוא הקדקד כדאיתא במנחות (לז,א) בין עיניך זה הקדקוד כו' מקום שמוחו כו'.

פרק מט, כז

כז בְּנִימִין זָאב יִטְרֹף בְּבֶקֶר יֹאכֵל עַד וְלַעֲרֵב יַחֲלַק שְׁלָל:

בנימין זאב יטרף. נצחונותיו היו כזאב, ואל כארי שהוא אביר לב ולא יחת מפני כל. אלא כזאב שמפחד מרועה ומקלו. ומכל מקום טורף. כן כבש שאול את הפלשתים עם בנו יהונתן ודוד הרג את גלית בימי שאול. בעת שהוא היה מפחד כל היום. ומכל מקום טרף ועיין מה שכתבתי בברכת משה.

בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל. פירש המדרש על מרדכי ואסתר אינו פשוטו של **פסוק**, שהרי המה בבזה לא שלחו ידם. ובית המן לא נתחלק. וגם כבר ביארנו דכל ברכת יעקב באחרית הימים הוא רק עד כבישת הארץ לגמרי. אלא פשוטו של **פסוק** הוא הכל בשאול

ופירש בבקר בתחלת מלכותו שכבש את נחש מלך בני עמון היה בשמחה ובטוב לב ואכל עד. אבל לערב סוף מלכותו במלחמת גלית הפלשתי אז כבר סרה דעתו ולא נהנה מאומה, אבל העם שסו וחלקו שלל. וזהו דכתיב יחלק ולא יחלוק אלא יחלק לאחרים ולא הגיע לו.

פרק מט, כח

כח כָּל-אֱלֹהֵי שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁנַיִם עָשָׂר וְזֹאת אֲשֶׁר-דָּבַר לָהֶם אֲבִיהֶם וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אִישׁ אֲשֶׁר כְּבָרְכָתוּ בְּרֶךְ אוֹתָם:

כל אלה וגו'. כלומר אף על גב שדבר קשות על ראובן שמעון לוי מכל מקום כל אלה שבטי ישראל שני עשר. וכבר כתבנו לעיל (מו, כז) דמנין י"ב שבטים הוא הכרחי אלא שפעם נמנה עם לוי ואז נמנה יוסף לאחד ופעם בלי לוי ונמנה יוסף לשנים. וכך כתב הרמב"ן ז"ל. וזאת אשר דבר להם אביהם. דברים קשים.

ויברך אותם. וגם ברך אותם. אף על גב שלא נכתבה הברכה בתורה **איש אשר כברכתו.** שהוא נתברך בעת אחוזת הארץ **ברך אותם.** אז יעקב שיהיה כן.

פרק מט, כט

כט וַיֵּצֵאוּ אוֹתָם וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם אֲנִי נֹאֲסָף אֶל-עַמִּי קְבְּרוּ אֹתִי אֶל-הַמַּעְרָה אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה עֶפְרוֹן הַחֲתִי:

ויצו אותם ויאמר אלהם. גם צוה והזהיר אותם. גם אמר להם והודיעם באלה הדברים שיבאו דברים שנוגע לעניני קבורה כאשר יבואר.

אל אבותי אל המערה. עם אבותי במערה מיבעי. והרמב"ן כתב שהוא לשון קצר וכמו ושאוני אל אבותי אל המערה. וקשה הא זה הלשון כתיב גם לעיל כ"ג י"ט ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת. והכי כתיב בפ' כ"ה גבי אברהם. אלא משמעות אל הוא לשון השלמה לתכליתה. דשדה קבורה זו לכך וצרה מששת ימי בראשית שיהיו האבות קבורים בה. נמצא כאשר קברו אחד מהם בה. השלימו בזה תכליתה. ומשום הכי שייך לשון אל המערה להגיע לתכליתה. וכן לשון אל אבותי מתפרש הכי, שבזה שנקבר יעקב עמם נגמר רצון אבותיו בשלימות שיהיו שלשתם במקום אחד.

פרק מט, ל

ל בַּמַּעְרָה אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר-עַל-פְּנֵי מַמְרָא בְּאֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם אֶת-הַשָּׂדֶה מֵאֵת עֶפְרוֹן הַחֲתִי לְאַחֲזַת-קֶבֶר:

אשר בשדה המכפלה. שם מכפלה נמצא בתורה בשלשה אופנים. לעיל כ"ג י"ז. שדה עפרון אשר במכפלה. למדנו דכלל הבקעה נקראת מכפלה. ב. ונקראת **גם כן** שדה המכפלה. ג. ונקראת **גם כן** מערת המכפלה. משמעות מכפלה בכלל ששם קפלו קדושת הארץ שהיו כמו פשוטים בחיים וכשמתו קפלום ונגנזו שמה כמו ס"ת כל זמן שכשר ומשתמשים בה הוא

מופשט. וכשנפסלה קופלין אותה וגונזין. כך האבות, כלל זמן שהיו חיים היו כמו ספר תורה שלמדים מהם מכל הילוך שלהם ומכל דבור איזה עניין מרוב קדושתם. והייתה קדושתם מופשטת בעולם, וכשמתו נגנזו במקום מיוחד. וכל מי שהוא מופשט ביותר בחייו יש לצמצם ולקפל יותר במותו. משום הכי אברהם שהיה ראש שבאבות האדם הגדול בענקים כתיב ביה אל מערת המכפלה נצטמצמה קדושתו במערה עצמה. ובשרה ויעקב כתיב שדה המכפלה. והנה נתן יעקב אבינו סימנים **על זה** המקום. והוא פלא. וכי לא ידעו ברמז מהי מערת המכפלה ומכל שכן כשאמר אל אבותי. והרי ידעו בטוב מקום קבורת אברהם ויצחק. אלא למדם דעת בזה. מדוע הוא מקפיד דוקא על קבורה זו. כדי ללמדנו לדורות הבאים על מה ההקפד חל להיות לנחת רוח לנפש אחר מותה ואמר ג' טעמים. א' במערה אשר בשדה המכפלה וגו' וידוע לכל סגולת אותו מקום. אחר שהיא מיוחדת לכך. ומזה למדנו מעין זה שיאזה מקום שיש בו סגולה רוחנית טוב יותר לקבורה. ומזה למדנו שא"י טובה לקבורה. וכן מקום שזכה למשכן התורה כדאיתא בכתובות (קיא,א) כשרין שבשאר ארצות בכל קולטתן לעניין קבורה ופירש רש"י דזכות התורה מגין. ב' אשר קנה אברהם וגו' ולמדנו מזה אשר טוב להמת להיות נקבר במקום קנוי ולא במקום שבא במתנה. ומעין זה איתא **בבבא בתרא** (קיב,א) שאין נוח לצדיק להיות קבור בקבר שאינו שלו. ובמסכת שמחות פי"ג תניא אין מפנין את המת ממקום למקום כו' ובתוך שלו אפילו ממקום מכובד למקום שאינו מכובד הרי זה מותר שכך הוא כבודו.

פרק מט, לא

לא שמה קברו את-אברהם ואת שרה אשתו שמה קברו את-יצחק ואת רבקה אשתו ושמה קברתי את-לאה:

שמה קברו וגו'. הוא טעם שלישי דבשביל שכבר קבורים שם אבותיו. ונוח להמת להיות קבור עם אבותיו.

ושמה קברתי את לאה. עוד טעם דגם זה נחת רוח להמת להיות עם אותו ששמשו בחייו וכדאיתא בפרק הנושא (כתובות קג,א) שאמר רבי מי ששמשוני בחיי ישמשוני במותי ע"ש.

פרק מט, לב

לב מקנה השדה והמערה אשר-בו מאת בני-חת:

מקנה השדה וגו' מאת בני חת. הודיעם עוד ע"ד הטעם השני שהיא קנויה גם מאת בני חת. ולולי הסכימו גם המה לעשות בתוכם אחוזת קבר היו יכולים למחות כדאיתא **בבבא בתרא** (קב,ב) במוכר קבר. ואם כן יש כאן עוולה, ואינו נוח להמת להיות קבור בעוולה, ואין כל הטעמים אלו כדאי אם יש איזה שמץ עוולה וגזל במקום קבורתו. ומשום הכי פירש מקנה השדה אחר כל הטעמים שאמר, שכל אלו הטעמים לא היו מועילים אלו לא היה המקנה גם

מאת בני חת. וכל זה בא יעקב אבינו לאמר לבניו לדעת דרך קבורת מתים. ועל זה כתיב ויאמר אליהם.

פרק מט פסוק לג

לג וַיְכַל יַעֲקֹב לְצִוֹת אֶת-בְּנָיו וַיֹּאסֹף רַגְלָיו אֶל-הַמְטָה וַיְגִיעַ וַיֹּאסֹף אֶל-עַמּוּי:

וַיְכַל יַעֲקֹב לְצִוֹת וְגו'. עוד כמה אזהרות והנהגות ומוסרים שלא פירשן הכתבו.

ויאסוף רגליו אל המטה. כבר כתב הראב"ע כי בתחלה ישב על המטה ורגליו תלויות כמנהג ארץ אדום ולא כן מנהג ישמעאלים. והכי ודאי משמע מדכתיב לעיל מ"ז י"ב ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו. והרי היה יושב על המטה. מובן שישב ורגליו תלויות. אכן ודאי היה מנהג יעקב בכל ימי חייו כדרך המדינה לשבת על הארץ ורגליו תחתיו. והשלחן של אכילה נמוך וסמוך לארץ וכמו שכתבתי לעיל (לז,כה). אלא באשר היה חולה ושכינה למעלה ממראשותיו על כן היה יותר טוב ונאה שתהא המטה גבוהה עשרה ושלא יהא רגליו עמו בשבתו. [ועיין מה שכתבתי בשאלות ס' צ"ג אות י' שמנהגם היה להשכיב את החולה על הקרקע אף על גב שהשכינה למעלה מעשרה. (סוכה, ה,א) מכל מקום שאני יעקב שדבר ברוח הקודש והשכינה היה שרוי עמו ממש. על כן הגביה מטתו עשרה].

פרק נ

פרק נ, א

א וַיִּפֹּל יוֹסֵף עַל-פְּנֵי אָבִיו וַיִּבְכֶּה עָלָיו וַיִּשָּׁק-לוֹ:

ויפל יוסף על פני אביו. הנראה שהיה יוסף עומד ברגע אחרון של חיי יעקב סמוך לו. ויעקב היה מדבר עמו בחשאי. והיינו שכתוב להלן (פסוק, כד) שאמר יוסף לשבטים ואלהים פקד יפקד אתכם. וידוע שהוא סימני גאולה. ומאין ידע יוסף יותר מהם אלא כך קבל מאביו מה שלא שמעו ברגע האחרון שהיה שפע רוח הקודש עמו כנר המבהיק לפני גמר הסתלקותו. ובעמדו אצלו הרכין והביט על שפתי אביו הגוע. על כן נפל הוא על פניו יותר מכל הבנים.

ויבך עליו וישק לו. לא היה זה בכיה על מתו דודאי כולם בכו מר ואפילו שאר אנשים כמבואר להלן, ותו, דאם כן מה זה נשיקה וכי הוא כבוד המת לנשקו אלא משום שהיה נפש יוסף קשורה עם יעקב יותר מכל הבנים כמבואר לעיל משום הכי באה בכיה זו מרוב אהבה מפעולת טבע הלב, שנפעם הרבה בשעת פרידתו ממנו, ונפל עליו ונשק לו נשיקה של פרישות בבכי.

פרק נ, ב

ב וַיִּצֹו יוֹסֵף אֶת-עַבְדָּיו אֶת-הַרְפָּאִים לְחַנֹּט אֶת-אָבִיו וַיַּחְנְטוּ הַרְפָּאִים אֶת-יִשְׂרָאֵל:

ויצו יוסף וגו'. ידוע ברבה (ק,ג) שהיה תרעומות על יוסף **על זה** עד שאמרו בפ"ק דסוטה למה מת יוסף לפני אחיו רבי א' על שחנט את אביו א"ל הקב"ה לא הייתי יכול לשמור את צדיקי לא כך אמרתי לו אל תיראי תולעת יעקב אל תראי תולעת את יעקב.

(הרחב דבר:) אכן ודאי יש להבין דעתו של יוסף. וכי היה סבור שאברהם ויצחק שלא נחנט שלטה בהם רמה ותולעה ח"ו. ונראה עפ"י הא דאיתא בנזיר פרק בתרא (סה,א) על הפסוק ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם. ובארנו לעיל מ"ז ל' שהקפיד אביו שלא יהא נקבר לשעה במצרים, דאם כן היה ההכרח לקחת האדמה כדין תפוסת המת. ומזה הבין יוסף שיאן אביו מקפיד לקברהו תיכף ומיד אחר המיתה אלא שיהא יכול להלינו הרבה בלי קבורה. וכאשר כן עשה יוסף מפני כבודו של מת. נמשכו הבכי ואבל משך רב. ומשום הכי חשש יוסף לאביו שלא יתקלקל ח"ו בשכבו על המטה, ולא כמו אברהם ויצחק שהגיעו לקבורה מיד. והיה סגולת המקום במערת המכפלה גם כן מסייע לזה. אבל הקב"ה הקפיד על זה שבודאי היה צדיק נשמר בכל אופן גם על המטה.).

ויחנטו הרפאים את ישראל. כאן נרמז התרעומות שהגידו חז"ל דמשום הכי כתיב כאן ישראל ולא יעקב אלא רמז להפליא כי חנטו רופאי **אומות העולם** את ישראל שהיה מצוין במעלה וקדושה שנקרא שמו ישראל.

פרק נ, ג

ג וַיִּמְלְאוּ-לוֹ אַרְבָּעִים יוֹם כִּי כֵן יִמְלְאוּ יְמֵי הַחֲנוּטִים וַיִּבְכוּ אֹתוֹ מִצְרַיִם שִׁבְעִים יוֹם:
כי כן ימלאו ימי החנוטים. פירש הכתוב דמה שנתמלא ליעקב ארבעים יום. היינו משום שדרך החניטה כך הוא ולא נימא שהיה יעקב מונח איזה ימים עד שהסכים יוסף לחנטו. אלא תכף ומיד אחר הפטירה הסכים לחנטו ומשום הכי נעשה מה שנעשה.

פרק נ, ד

ד וַיַּעֲבְרוּ יְמֵי בְּכִיתוֹ וַיִּדְבֹר יוֹסֵף אֶל-בֵּית פְּרַעֲהָ לֵאמֹר אִם-נָא מִצְאָתִי חֵן בְּעֵינֵיכֶם דַּבְּרוּ-נָא בְּאָזְנֵי פְרַעֲהָ לֵאמֹר:
וידבר יוסף אל בית פרעה. כי כל זמן שלא נקבר אביו הרי הוא בכלל אונן ואינו ראוי להתראות את המלך.
באזני פרעה. שיכנסו באזניו. ומזה למדו בבראשית רבה שרמז לו דברים שבעל כורחו מוכרח הוא להתרצות.

פרק נ, ה

ה אָבִי הַשְּׁבִיעִנִי לְאֹמֵר הִנֵּה אֲנֹכִי מֵת בְּקִבְרֵי אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי בְּאֶרֶץ כְּנָעַן שְׁמָה תִקְבְּרֵנִי וְעַתָּה אֲעֲלֶה-נָא וְאֶקְבְּרָה אֶת-אָבִי וְאֶשׁוּבָה:

אבי השביעני. לא אמר נשבעתי לאבי. שלא ישאל פרעה היאך נשבע בלי רשות. משום הכי אמר שהיה נשבע מפי אביו בעל כורחו וכסבור פרעה שהאב יכול להשביע את הבן כמו שהאדון יכול להשביע את עבדו. כמו שכתבתי לעיל גבי אברהם ואליעזר.

אשר כריתי לי. הכינותי ותפרתי. ולא אמר לשון חפירה דמשמעו הרבה כצורך הקבר ואין דרך האדם לחפור קבר בחייו משום הכי אמר כריתי דמשמעו רושם וחרץ בארץ כמו שכתבתי בספר במדבר כ"א י"ח.

והנה לא האריך יוסף לבאר טעם חביבות המקום אלא זה הטעם הפשוט שהוא חפרו. ויש בזה משום כבוד, כדאיתא בסנהדרין (מז,ב) שאין קוברין את הבן בקבר אביו משום כבוד אביו ונכלל בזה שכבודו שהוא יקבר בעצמו שם. על כן **אעלה נא וגו'.** כי בכלל השבועה שמה תקברני שיתעסק בעצמו בקבורתו.

פרק נ, ו

ו וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהוּ עֲלֵה וּקְבֹר אֶת-אָבִיךָ כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעְךָ:

כאשר השביעך. בזה הקבר אשר כרה לו. ולא רק במקום הראשון של א"י לבד אלא להביאו לקברו.

פרק נ, ז

ז וַיַּעַל יוֹסֵף לְקַבֵּר אֶת-אָבִיו וַיַּעַל וַיִּצְעֲלוּ אֹתוֹ כָּל-עַבְדֵי פְּרַעֲהוּ זִקְנֵי בֵיתוֹ וְכָל זִקְנֵי אֶרֶץ-מִצְרָיִם:

ויעלו אותו. לכבוד יוסף עלו מעצמם משום הכי כתיב מה שעלו עבדי פרעה קודם שכתוב עליית אחי יוסף. באשר שעליית זקני פרעה הייתה שייכת לעליית יוסף עצמו שעלו לכבודו של יוסף. כעניין שכתוב בפרשת קרח (טז,כה) בשעה שהלך משה לדתן ואבירם וילכו אחריו זקני ישראל. לכבודו שלא ילך לבדו.

(הרחב דבר:) הא שפירש הכתוב שהיה כן ללמדנו שאף על גב שלא כיוונו זקני פרעה לכבוד המת. מכל מקום נחשב ג"ז לכבוד המת. וכמו שפירשנו לעיל ל"ה ח' לעניין כבוד הבכי על המת. שאף על גב שהוא בוכה לצרכי עצמו מכל מקום נחשב לכבוד ולמצוה. וכך כל פרטי הלוייה שאיתא מהלך האדם אחר המטה בדרך הילוכו לצורך עצמו, מכל מקום מקבל שחר הלויית המת. שהרי מכל מקום עשה כבוד להמת, והוא בכלל עושה מצוה שלא לשמה שנחשב מכל מקום למצוה. מכל שכן בעניין שהוא בכלל גמילות חסדים אין נפקא מינה מאיזה טעם עשה אם לשם מצוה או לא. אלא כל שעשה הגמילות חסדים נחשבת לזכות. וכן בהלויית המת, אחרי שמכל מקום הליכה זו אחר המטה הוא לכבוד לפניו ממילא נחשבת לזכות לההולך.

ועוד ראה דגם העולה שלא בשביל המת נחשב לו לכבוד. מהא דתניא במכילתא פרשת בשלח ולא עוד אלא שעם יעקב עלו עבדי פרעה וזקני ביתו ועם יוסף עלו הארון והשכינה והכהנים והלויים וכל ישראל ושבעה ענני כבוד עכ"ד, והרי כל אלה לא בשביל הלויית יוסף עלו אחרי מטתו. אלא שמכל מקום נחשבו לכבוד יוסף ועיין מה שכתבתי בפרשת בשלח. והכי יש להוכיח עוד ממעשה דבעיא מוכסא בסנהדרין דף מ"ד ב' לפי פירש רש"י שניתן כבוד להרשע שליוהו הרבה בני אדם בטעות שכסבורים שמטתו הוא של הצדיק. הרי אף על גב שלא בשבילו הלכו אחריו היה לו לכבוד. [אבל בחידושי הרמ"ה והרמב"ן ז"ל שם הביאו המעשה שקברו את הצדיק בין הרשעים ואת הרשע בין הצדיקים. ואם כן לא מוכח מזה].

והנה כתיב כאן ויעלו אתו. ולא כתיב עמו. וכבר ביארנו לעיל כ"ב ג'. דאתו משמעו שלא בהשתוות כמו עמו וכן כאן לא התרועע יוסף עם השרים. אלא עמדו מנגדו. שהרי הוא היה טרוד בצערו ובעניין אשר לפניו.

פרק ג, ח

**ח וְכָל בֵּית יוֹסֵף וְאָחִיו וּבֵית אָבִיו רַק טַפָּם וְצִאֲנָם וּבְקִרְם עֲזָבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן:
וְכָל בֵּית יוֹסֵף. עבדים ושפחות שלו.**

פרק ג, ט

ט וַיַּעַל עֲמוֹ גַם-רֶכֶב גַּם-פָּרָשִׁים וַיְהִי הַמַּחְנֶה כְּבֹד מְאֹד:

ויעל עמו. לא כתיב כאן ויעלו עמו אלא ויעל. היינו שיוסף העלה עמו והם לא הלכו משום כבוד המת ולא לכבוד יוסף אלא בצווי יוסף כדי לשמור מהלך הרבים מכל נזק או שירא מהתחרות עשו על קבורת יעקב במכפלה כאשר כן היה לפי מדרש רז"ל. וכתוב כאן עמו. שגם יוסף השגיח על שמירת מהלך הרבים כמו אנשי חיל אשר לקח בשביל זה.

גם רכב גם פרשים. לא כל רכב ופרשים הלכו כמו בזקני פרעה. דשם כל א' הלך מפני הכבוד. אבל כאן שהיה משום פקודת יוסף. והוא לא צוה אלא איזה חלק כפי צורך העניין.

פרק ג, י

י וַיָּבֹאוּ עַד-גֶּרֶן הָאֶטֶד אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וַיִּסְפְּדוּ-שָׁם מִסְפַּד גָּדוֹל וְכָבֵד מְאֹד וַיַּעַשׂ לְאָבִיו אֲבָל שְׂבָעַת יָמִים:

ויבואו עד גרן האטד אשר בעבר הירדן. באמת ההולך ממצרים מערבה דרומה של א"י לחברון מזרחה אינו צריך להגיע לירדן כלל. אלא בהגיעו נגד חברון מעקם דרכו לצפון ובא לחברון. אבל יוסף הקיף מהלכו הלאה כדי שיתוספו במהלכו הרבה ממואב וכנענים היושבים על יד הירדן. ומזה שנינו במסכת כלים פ"א מ"ז מסבבים לתוכן מת עד שירצו. הרי דדרך לסבב בנשיאה ממקום למקום עד שמגיע למקום קבורה והוא לכבודו של מת.

מספד גדול. היינו דברים הרבה. התעוררות על אבידה זו, ובמשך כמה שעות האריכו ההספד וזה מיקרי גדול.

וכבד. דברים יורדים חדרי הלב.

ועש לאביו אבל שבעת ימים. עוד היה קודם קבורה וכמו שכתבו התוספות מו"ק ד"כ א'. ובאמת אין אבלות אלא לאחר קבורה. והיינו דכתיב.

פרק נ, יא

יא וַיֵּרָא יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַכְּנַעֲנִי אֶת-הָאֵבֶל בְּגֵרָן הָאֵטָד וַיֹּאמְרוּ אֵבֶל-כָּבֵד זֶה לְמִצְרַיִם עַל-כֵּן קָרָא שְׁמָהּ אֵבֶל מִצְרַיִם אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן:

וירא וגו' את האבל בגורן האטד. שהוא לפני מקום קבורה.

ויאמרו אבל כבד זה למצרים. התבוננו מזה שלא היה תכלית זה האבל משום יוסף ואחיו שהמה בניו. ולכבודו נתאבלו גם כל מצרים כמו שהיה המנהג לפנים במלך שמתאבל כולם יושבים על הארץ כדאיתא בסנהדרין פ"ב (יח,א). אבל כאן לא היה הדבר כן. אלא עיקר תכלית האבל הזה היה בשביל מצרים עצמם. ומשום הכי משעה שיצא המת מגבול מצרים נחשב להם כמו שכבר נקבר, כמו במסרוהו לכתפין ואין לאוננין עוד עסק, ויש מנהג אבלות. כך כיון שיצא מגבולם שוב אין להם עסק בקבורתו. והגיע להם זמן אבלות. והא דכתיב ויעש לאביו אבל שבעת ימים. היינו שהשהה באותו מקום מטתו של אביו כדי שינהגו המצרים אבל שמה שבעת ימים, ללמד בזה לאנשי מצרים שראוים להתאבל על יעקב כמו על מתיהם, באשר עשה רוב טובה להם בעליית היאור. והרי הוא כמו אב המון גוים אלה.

פרק נ, יב

יב וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי לֹוּ כֵן כַּאֲשֶׁר צִוּוּ:

ויעשו בניו לו וגו'. אחר שנתאבלו המצרים כל הצורך שוב לא היה להם עסק בקבורת המת. עתה התחילו בניו לעסוק עמו כאשר צומו. אבל עד גורן האטד היה כבוד יעקב במרובים כדאיתא בסוטה (יג,ב).

כן כאשר צומו. שישאו אותו כמו שיהיה בדגלים כמבואר ברבה. והכי מוכח בספר במדבר בחנוכת המשכן. כמו שכתבתי שם ז' י"ח. ותיבת **כן** משמעו כמו כן צדקה לחיים בספר משלי דמשמעו בסיס ויסוד. כך לא הביטו בסדר נשיאתו שאמר להם יעקב טעמים על מה הוא מצוה אותם שיעשו כך וכך. אבל המה לא עשו כן מחמת הטעם. אלא העיקר משום שכך צוה אביהם. ולא חשבו אז דבר אחר. ומזה למדנו הכתוב מכל שכן במצות ה', שאף על גב דבלא ספק יש בכל מצוה טעם ויסוד מכל מקום אין לנו לחקור בשעת מעשה אלא כי כך צוה ה'.

פרק נ, יג

**יג וַיִּשְׂאוּ אֹתוֹ בְּנֵי אֶרְצָה כְּנָעַן וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ בְּמַעְרַת שְׂדֵה הַמְּכַפְלָה אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם אֶת-
הַשְּׂדֵה לְאַחֲזַת-קֶבֶר מֵאֵת עֶפְרוֹן הַחֲתִי עַל-פְּנֵי מִמְרָא:**

במערת שדה המכפלה אשר קנה וגו'. כאן פירש עוד הפעם הכתוב סימנים אלו ולא כל הסימנים שאמר יעקב. היינו משום דקבורה הוא כבוד החיים גם כן וממילא ערך מקום הקבורה גם כן כבוד להם. ופירש הכתוב כאן הטעמים שנוגע גם להם א' מחמת שהיה שדה המכפלה מקום היותר מכובד. ב' מחמת שהיה קנוי לכך. שני טעמים אלו נוגע גם לכבוד החיים. אבל טעם הג' שאמר יעקב שנקבר שם אברהם וגו' זה אינו אלא נחת רוח להמת. ולא שייך לכבוד החיים.

פרק נ, יד

**יד וַיֵּשֶׁב יוֹסֵף מִצְרַיִמָּה הוּא וְאָחִיו וְכָל-הָעֲלִילִים אֲתוֹ לְקַבֵּר אֶת-אָבִיו אַחֲרֵי קִבְרוֹ אֶת-אָבִיו:
וְכָל הָעוֹלָם אֲתוֹ וְגו' אַחֲרֵי קִבְרוֹ.** אף על גב שהמה כבר נסתלקו מעסק המת בגרן האטד מכל מקום לא הלכו בחזרה. משום הכי פירש הכתוב וכל העולים אתו לקבור וגו'. לא מיבעי זקני פרעה שמתחלה לא הלכו בשביל קבורה אלא בשביל כבוד יוסף אלא אפילו כל העולים אתו לקבור את אביו. לזה התכלית ואם כן אחר שנתאבלו בגרן האטד והיה נחשב להם כקבורה היו יכולים לשוב מכל מקום חשו לכבוד יוסף אחר שכבר עלו והלכו עמו עד שנחשב לקבורה גם לו בשביל שהוא אביו.

פרק נ, טו

**טו וַיִּרְאוּ אָחֵי-יוֹסֵף כִּי-מֵת אָבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוֹ יִשְׁטַמְנוּ יוֹסֵף וְהַשֵּׁב יָשִׁיב לָנוּ אֶת כָּל-הָרָעָה
אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ:**

לו לו ישטמנו יוסף. לו דכאן הוא מלשון אם כמו לו חכמו. לא אנכי שוקל על כפי. כפירוש רש"י כאן. ולא מלשון שמא שאין לו דמיון בפסוק. ומשמעות הפסוק דישטמנו הוא מחשבה ועיון איך לעשות רעה. וכן ביארנו לעיל מ"ט כ"ג פירש וישטמהו. ובאשר לא בנקל ימצא יוסף למכור את אחיו לעבדים. אפילו הוא מושל גדול. אבל אם ישטמנו יוסף ימצא דרך להגיע לזה ולהשיב לנו וגו'. שזה לא חשדו אותו שיהרגם ח"ו אשר זה הוא יותר בנקל מלמכור לעבדים. אבל אחר שזה לא יעשה יותר משעשו לו. אלא עצות למכרם. משום הכי אמרו לו ישטמנו.

פרק נ, טז

**טז וַיִּצְווּ אֶל-יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר:
אֲבִיךָ צוּה לִפְנֵי מוֹתוֹ.** הוא תמוה שהרי יוסף לא זזה ידו מאביו בשעת מותו. ואיך צוה והוא לא ידע. ונראה שהשכילו להבינו אשר במה שאמר בברכת יוסף ויפזו זרועי ידיו ששבח אותו שלא ירה חצים וקשת להמררים לו בזה צוה להגיד כי כן מבוקשו.

פרק ג, יז

יז פה-תאמרו ליוסף אָנָא שָׂא נָא פִּשְׁע אַחִיד וְחַטָּאתָם כִּי-רָעָה גְמִלוּךְ וְעַתָּה שָׂא נָא לְפִשְׁע עֲבָדֵי אֱלֹהֵי אֲבִיךָ וַיִּגְדֵּךְ יוֹסֵף בְּדַבְרָם אֵלָיו:

פשע אחיך וחטאתם. כבר כתבנו לעיל מ"ב כ"א-כ"ב. ששתים רעות עשו עמו. א' אפילו לפי מחשבתם שיוסף העביר עליהם את הדרך. והוא ראוי לעונש מכל מקום לא היה להם להתאכזר כל כך. שנית שעיקר העניין שחשדו אותו לרוצה להשתרר עליהם אינו אלא חשד ודמיון. והיינו שאמרו לו פשע אחיך שהתאכזרו הרבה יותר מדי מטבע אחים, וחטאתם. ששגגו בהליכותך, וכמו שאמר ראובן אל תחטאו בילד.

כי רעה גמלוך. לא החשד בעצמו הוא עניין שיש לחוש שתנטור להם. אלא שמפני החשד עשו לך רעה וא"כ אפילו לא היה אלא בשוגג. הכלל הוא אדם מועד לעולם בין בשוגג כו'. מעתה אפילו לא היה אכזריות בזה העונש ולא היה פשע. מכל מקום הרי חטאו במה שחשדו אותו והענישו על החשד ועשו לו רעה.

ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך. זהו דברי המדברים עצמם ליוסף. שמלבד צווי אביך אנו מוסיפים דבר שראוי לישא פשע עבדי וגו'. שהרי בכל מעשיהם לא סרו מכל מקום מיראת ה'. אלא שעלה בדעתם שכך רצונו ית' להתאכזר על פושע כזה. ואם כן גם הפשע אינו אלא לשם שמים.

אלהי אביך. הזכירו אותו מדת אביו לבקש שלום יותר ממדה הרגילה לכל אדם. וכאשר ביארנו בפסוק מידי אביר יעקב (מט, כד). ולעיל (לא, מו) (ולב, כו).

ויברך יוסף וגו'. כדאיתא ביומא פ"א (יח, ב) הוא פורש ובוכה. ומפרש בגמרא מפני החשד. אמם שם תנן הוא פורש ובוכה שיש אדם שאין לבו נבהל כל כך להגיר דמע תיכף ומיד. וגם כי כבר ידע הכה"ג שזקנה כהונה יאמרו לו משביעין אנו עליך וכו' משום הכי נדרש לפרוש ולהתבונן בדבר עד שיבכה. מה שאין כן כאן נבהל יוסף ונתבייש מזה החשד על כן תיכף ומיד בדברם אליו החל לבכות. ולא דבר מאומה מעקת לבבו.

פרק ג, יח

יח וַיִּלְכוּ גַם-אֶחָיו וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו וַיֹּאמְרוּ הִנְנּוּ לְךָ לְעֲבָדִים:

וילכו גם אחיו ויפלו לפניו. לא הבינו בכייתו וחששו עוד שבכה בהזכיר לפניו צרותיו מכבר והיאך אפשר למחול על זה.

ויאמרו הננו לך לעבדים. בחשבם כי ישטמם יוסף וימכרם לעבדים על כן אמרו אין לך לחשוב מחשבות היאך להשיב נקם כי הננו מתרצים להיות לך לעבדים והרי הנקם.

פרק ג, יט

יט וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אֶל-תִּירְאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי:

אל תיראו. משום מחשבה.

כי התחת אלהים אני. הלא אתם עבדי אלהים וכאשר תהיו עבדים לי הלא אני מקפח כבוד שמים ומקבל את עבדיו לי לעבדים והיאך אפשר לעשות כן. ובמקום אלהים אני שאקבל את עבדיו לי לעבדים. ובדרך שאמרה תורה בספר ויקרא כ"ה נ"ה כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם. ואין רצון הקב"ה ואין כבודו שיהיו נמכרים לעבדים לזולתו.

פרק ג, כ

כ וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים חֲשַׁבָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה פְּיוֹם הַזֶּה לְהַחֲיִית עַם-רַב: ואתם חשבתם עלי רעה. הסביר שאין לו לגמול להם רעה שהרי המה חשבו שהוא הרע להם. וכך כתב הספורנו. וגם זה אינו חטא על מה חשבו שהוא הרע להם. על זה הוא מבין כי אלהים חשבה לטובה וגו'. הוא ית' היסב שתחשדוני ותעשו לי רעה כדי שתגיע מזה טובה. וכענין שאמרו בבראשית רבה פ"ד על הפסוק וישבו לאכל לחם. עבירתן של שבטים זכורה היא לעולם תקוה היא לעולם. שודאי לא היו ראויים לאותו מעשה אם לא בהשגחה עליונה ית' ואם כן אין ליוסף עליהם כלום.

פרק ג, כא

כא וְעַתָּה אֶל-תִּירָאוּ אֲנֹכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם וְאֶת-טַפְּכֶם וַיִּנְחַם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל-לִבָּם: ועתה על תיראו. אמר שנית שלא יחשבו שאף על גב שלא ירע להם, מכל מקום לא יכלכל אותם עוד, ויותר טוב היה להם שהיה מקבלם לעבדים ושוב לא היו דואגים לפרנסה, שהרי דרך אדון לזון עבדיו, כמו שכתבתי לעיל מ"ז יט אבל עתה לא יוסיף לפרנסם עוד, על כן אמר שנית אל תיראו.

אנכי אכלכל וגו' ואת טפכם. נתבאר לעיל מ"ז י"ב פירש לחם לפי הטף. הכונה בזה שיחוש לפרנסם באופן היותר נאה ומשובח שהטף יאכלו לחם נקי וסולת כמנהג אפרתי עם. **וינחם אותם.** שלא ירע להם גם זה שהגיעו לצפות על שלחן אחרים וכדאיתא בביצה דף ל"ב ב' שהעולם חשך בעדו. על זה ניחם אותם. **וידבר על לבם.** בדברים המתישבים על הלב.

פרק ג, כב

כב וַיֵּשֶׁב יוֹסֵף בְּמִצְרַיִם הוּא וּבֵית אָבִיו וַיְחִי יוֹסֵף מֵאָה וָעֶשֶׂר שָׁנִים: **הוא ובית אביו.** לא היה אופן ישיבתם נבדל כל כך שיהא ניכר שהוא המושל והמה גרים גרורים אלא השתדל בכל אופן להשוות ישיבתו לבית אביו.

ויחי יוסף מאה ועשר שנים. הוא מיותר שהרי להלן כתיב במקומו וימת יוסף בן מאה ועשר שנים. אלא בא ללמדנו מאמר חז"ל שנתקצרו ימיו של יוסף מפני שהתנהג ברבנות. והיינו סמיכות הפסוק שאף על גב שישב הוא ובית אביו מכל מקום התקצרו ימיו שלא היה יכול לצאת ידי חובתו והיה כמה פעמים מראה איזה רבנות ושררות עליהם אם בשגגה אם בשטף

הליכות גדולה כזה שהיה לו. ועל זה נתקצרו ימיו. וכיוצא בזה אמרו בשבת (יא,א) תחת חבר ולא תחת ת"ח, תחת ת"ח ולא תחת יתום ואלמנה.

פרק ג, כג

כג וַיֵּרָא יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם בְּנֵי שְׁלֹשִׁים גַּם בְּנֵי מְכִיר בֶּן-מְנַשֶּׁה יְלָדוֹ עַל-בְּרָכֵי יוֹסֵף:

גם בני מכיר בן מנשה וגו'. לכאורה אינו מובן למה חלק הכתוב בני מכיר מבני אפרים והרי מנשה לא היו לו בנים כי אם מכיר לפי הנראה מפרשת פינחס בפקודי מנשה. ואם כן בני מכיר היינו בני שלשים למנשה. אבל באמת נראה מס' יהושע י"ז א' דכתיב למכיר בכור מנשה. שהיו למנשה עוד בנים אלא שלא היו חשובים וראוים להזכר בשם. והיו נבלעים במשפחת המכירי משום הכי גם יוסף לא החשיבם שיהיו בניהם נולדים על ברכיו ורק בני מכיר בן מנשה המה ילדו על ברכיו. מה שאין כן בני שלשים לאפרים כולם היו חשובים ושמח יוסף לראות בנים להם.

(הרחב דבר:) ועוד יש לדעת דבכלל בני מכיר היו נכללים כמה בני יהודה כדכתיב בספר ד"ה א' ב' כ"א ואחר בא חצרון אל בת מכיר אבי גלעד והוא בן ששים שנה ותלד לו את שגוב. ושגוב הוליד את יאיר וגו' ומדכתיב והוא בן ששים שנה הרגישו חז"ל בבראשית רבה (צח,ח) על הפסוק ומחקק מבין רגליו שהיה מכיר משתטח לפני רגליו של חצרון שישא את בתו כדי להוליד בנים שידע שיהיו מחקקים. וכל זה היה עוד בימי יוסף. שהרי חצרון היה מבאי מצרים והיה על כל פנים בן ב' שנים ואחריו חמול אחיו ויוסף היה אז קרוב לארבעים שנה נמצא בעת שהיה חצרון בן ששים שנה היה יוסף בן מאה. ושגוב נולד על ברכיו. ונתגדל בתוך בני מנשה. ומשום הכי לקחו חלקם בעבר הירדן בתוך חצי שבט מנשה. ובספר דברים ג' ט"ו ביארנו דמהם יצאו מחוקקים בימי דבורה. וסיפר הכתוב כאן שיוסף חיבב את בני אפרים שהיו בני תורה. וגם בני מכיר בן מנשה שהיו באמת בני יהודה רק נקראו ע"ש אמם נתגדלו על ברכי יוסף. ובא ללמד שבימי זקנתו של יוסף חיבב מאד את בעלי תורה והשתדל להתחתן אתם וזה סימן לדורות. כדבר יחזקאל הנביא ל"ז קח לך עץ אחר וכתוב עליו ליהודה ולבני ישראל חבריו. ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים וכל בית ישראל חבריו. ויש להבין דיוק דכתיב גבי יהודה ולבני ישראל חבריו וגבי יוסף וכל בית ישראל חבריו. ואין לומר משום דבמלכות יהודה לא נתחברו בית ישראל כי אם בנימין. דאם כן מהו ולבני ישראל חבריו. ותו, הרי בימי יחזקאל כבר בטלו עשרת השבטים ומלכות יוסף.

אלא העניין דעץ יהודה הוא כח התורה שהיה ביד שבט יהודה. ועץ יוסף הוא כח גמילות חסדים שהיה ביד שבט יוסף כידוע דמלכי ישראל מלכי חסד הם. ובאה הנבואה שיתחברו כח התורה וכח גמילות חסדים והיו לאחדים. ויהיה מלך מבית דוד עליהם. היינו שהוא בכח התורה ובאשר שלעולם זאת על ישראל מעטים הם שנגררים אחר כח התורה. והרבה

נמשכים יותר אחר כח של גמילות חסדים. משום הכי כתיב גבי עץ יהודה ולבני ישראל חבריו. וגבי עץ יוסף וכל בית ישראל חבריו [ועוד יש לומר עפ"י מה שכתב רש"י דלכן באהרן כתיב ויבכו את אהרן ל" יום כל בית ישראל ובמשה רבינו עליו השלום כתיב ויבכו בני ישראל את משה דאהרן מתוך שהיה רודף שלום ונותן שלום בין איש לרעהו ובין אשה לבעלה נאמר כל בית ישראל זכרים ונקבות מה שאין כן משה שהיה אומר יקוב הדין את ההר ובא בכח התורה נאמר בו בני ישראל הזכרים כמו"כ גבי עץ יהודה שבא בכח התורה נאמר ולבני ישראל היינו הזכרים. אבל גבי עץ יוסף שבא בכח גמילות חסדים ששייך גם לשנים נאמר וכל בית ישראל]. ולעתיד לבוא יכירו הכל דכח שבט יהודה ראוי למלוך בישראל כולה. ולא יחצו עוד לשתי ממלכות).

פרק נ, כד

כד וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אֶחָיו אֲנֹכִי מֵת וְאֱלֹהִים פָּקְדוּ אֶתְכֶם וְהֶעֱלָה אֶתְכֶם מִן-הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב:

אנכי מת ואלהים פקד אתכם. נחמם שלא ידאגו במותו על פרנסה. ומי יכלכלם אחריו. ומשום הכי אמר שהקב"ה יפקוד אותם בימי הגלות ויהיו זכרים לפרנסם. וגם לבסוף והעלה וגו'.

פרק נ, כה

כה וַיִּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת-בְּנָי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פָּקְדוּ אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהֶעֱלָתֶם אֶת-עַצְמֹתַי מִזֶּה: וַיִּשְׁבַּע יוֹסֵף וּגְו'. בַּאֲשֶׁר הָיוּ כְמוֹ מְשׁוּעָבְדִים לוֹ לִגְמָלוֹ עַל הַטּוֹב שֶׁעָשָׂה עִמָּהֶם. עַל כֵּן הָיָה מוֹעִיל מֵהַשְּׁבִיעַ בְּעַל כּוֹרְחָם. גַּם לְדוֹרוֹת מֵאוֹחֲרִים מִשׁוֹם דְּכַל הַדּוֹרוֹת מְחֻיָּבִים לְגַמּוֹל טוֹבָה לְיוֹסֵף. עַל שֶׁהֵטִיב לְאֲבִיהֶם. וּבְמִכִּילַתָּא פִּרְשַׁת בְּשַׁלַּח תֵּנִיא כִּי הִשְׁבַּע הַשְּׁבִיעַ אוֹתָם שִׁישְׁבִיעוּ לְבַנְיָהֶם וְעֵינַן מֵהַשְּׁכַתְּבֵי שֵׁם.

פקד יפקד וגו'. זה מדבר בפקודת הגאולה. משום הכי בפסוק הקודם ואלהים פקד וגו' הקדים אלהים לפקידה. וכאן אמר להפך. היינו משום דכבר ביארנו ריש פרשת בראשית דאלהים פעם משמעו בורא הטבע ופעם משמעו מנהיג בדין ומובן לפי העניין משום הכי תחלה אמר דאלהים היינו בורא עולמו הוא נותן לחם לכל בשר ומכל שכן לזרע אברהם יצחק ויעקב. וישגיח לפרנסם. אבל כאן דמייירי בגאולה וזה אינו שייך לבריאת שמים וארץ. אלא בשביל שהוא שופט ודיין יראה בצרתם ויתבע עלבונם. ובאשר דיין אינו עושה פעולתו תדיר. אלא כשהוא רואה עושקן של בני אדם. והיו סבורים במצרים שהוא מסתיר פניו ואינו רואה בצרת ישראל. עד שצעקו ושמע תפלתם ופקד לגאולה. אז היה מכונה בשם אלהים. נמצא מתחלה יפקוד ואז יהיה מכונה אלהים. וכמו שאמרו בבראשית רבה פ"א דמשום הכי בראשית ברא אלהים. דמתחלה פעל ואח"כ נקרא בשם אלהים. ועיין עוד ס' שמות ג' י"ג וט"ו.

פרק ג, כו

כו וְיָמַת יוֹסֵף בְּן-מֵאָה וָעֶשֶׂר שָׁנִים וַיַּחְנֹטוּ אֹתוֹ וַיִּשְׂם בְּאֵרוֹן בְּמִצְרַיִם:

ויחנטו אתו. שלא יתקלקל.

ויישם בארון במצרים. לא קברו אותו ומן השמים הייתה סיבה כדי שיכירו את הארון בצאתם

ממצרים. וכך כתב הספורנו.

חזק.